

חמשה חומשי תורה

עם

חמש מגילות

ספר

דברים

עם פירוש על

אבן עזרא

מהזקני יהודה

כמבואר בשער השני

דעת - אתר לימודי יהדות ורוח

www.daat.ac.il

חמשה חומשי תורה

ספר

דברים

עם

תרגום אונקלוס ופירוש רש"י ז"ל (סדויקים בהכלית הדיוק) ועם פירוש הנשר הגדול הרב החכם הכולל בכל מיני חכמות, מודנו ומאודנו ר' אברהם בר מאיר ן עזרא ז"ל.

ועליהם באור חדש בשם

מחוקקי יהודה

יכלכל

(א) באור לפירושו של הראב"ע ז"ל.

שתי מערכות

המערכה השנייה

קרני אור

קרנים סידו מדברי חז"ל, בתלמוד בבלי וירושלמי, ספרא ספרי ותוספתא, תנחומא הגדפס מכבר, ותנחומא הקדום הוצי הרב הח' רשיב ז"ל, סדרשי רבה, סדר עולם, סדריא, פסיקתא רבתי, פסיקתא דריב, פסיקתא ווסתא, ועוד ועוד, ואשר על ידם יבוארו יותר דברי הראב"ע ז"ל בפירושו.

המערכה האחת

יהל אור

על דרכי פירושו לבארו במקומות הסתומים וקשי ההבנה, לפתור חידותיו ולגלות שפוני שמוני מחשבותיו אשר הסתיר תחת מסוה מליצתו החדה והגעיפה.

(ב) תולדות הראב"ע ז"ל, (ג) רשימה מכל הספרים שחיבר, (ד) רשימה מכל הנאונים ונדולי הקדמונים שהביא הראב"ע ז"ל בפירושו זמנם ומקומם, (ה) תולדות רש"י ז"ל קורת ויקרת ספריו אשר חבר, (ו) רשימה מכל המדרשים המובאים במקורו רש"י הקודמים זהמאוחרים זמנם ומקומם, (ז) מהות שלשת התרגומים ת"א, יונ"ע, וירושלמי. והמבוכה שנפלה בין כותבי הדורות אודותם.

(ח) מקורי רש"י ז"ל

מראה המקומות והמקרים אשר בהם הוציא רש"י ז"ל פירושו.

(ט) מנת יהודה

(א) יפיץ אור בהבנת דברי רש"י ז"ל בכל מקומות הסתומים (ב) שינוי וחלופי נרמאח בפ"י רש"י ז"ל ובתרגום אונקלוס.

פל אלה תבדו על ידי

יהודה ליב בהרב המאוה"ג ר' יצחק קרינסקי ז"ל.

תשכ"א

דפוס "בי"ץ"

זאנואל 50 (פילין).

אונקלוס

דברים א דברים א 1

אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה
 אֶל־כָּל־יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן
 בְּמִדְבַּר בְּעַרְבָה מוֹל סוּף בֵּין־פָּאָרָן
 וּבֵין־תְּפֵל וּלְבָן וַחֲצֵרֶת וְדִי זְהָב :

א אֵלֶּן פִּתְגָמֵי דִּי מִלִּיל
 מֹשֶׁה עִם כָּל יִשְׂרָאֵל
 בְּעֵבְרָא דִּירְדְנָא אוֹכַח
 יתְהוֹזֵן עַל דְּחִבּוּ בְּמִדְבָּרָא
 וְעַל דְּאַרְגִּיזוּ בְּמִישְׁרָא
 לְקַבֵּל יָם סוּף בְּפָאָרָן
 דְּאַתְּ פָּרִי עַל מְנָא
 רש"י

אבן עזרא

בשם דובר צדק ומגיד מישרים,
 אפרש סדר אלה הדברים.

יש אומרים כי טעם אתר עשר יום
 מהורב דרך הר שעיר (ה)

והנה הם הלכו במדבר ארבעים שנה, וזה פי'
 ויהי בארבעים שנה (ג) ואלה טעו, כי עד
 קדש ברנע באו בישנה השנית (ג) רק ויהי
 בארבעים שנה דבק עם דבר משה (ד) והישר
 בעיני שפירושו אלה הדברים שהם דברי
 המצות הנתונים בפרשת דאה אנבי, וישופטים,
 וכי תצא, והיה כי תבוא כבר אמר אותם
 כאשר היו במדבר (ה) ויהיה דבר משה מוסיף
 עצמו ואחר עמו, וכן הוא דבר משה במדבר
 בערבה מול סוף סיום שנסעו מסיני (ו):
 א בין פארן ובין תפל ולבן וחצרת ודי זהב.
 מקומות לא נזכרו בש' אלה טעמי (ז), ואו

(ה) אלה הדברים. לפי שהן דברי
 הוכחות (א) ומנה כאן כל המקומות
 שהכניסו לפני המקום זה לפיכך סתם את
 הדברים והזכירן זרמו מפני כבודן של
 ישראל (ב): אל כל ישראל. אילו הוכיח
 מקלתן היו אלו שבשוק אומרים אהם הייתם
 שומעים מכן עמרם ולא השיבותם דבר מכך
 וכך אילו היינו שם היינו משיבין אותו. לכך
 כנסם כולם ואמר להם הרי כלכם כאן כל
 מי שיש לו תשובה ישיב (ג) : במדבר.
 לא במדבר היו אלא בערבות מואב (ד) ומהו
 במדבר אלא בשביל מה שהכניסוהו במדבר
 שאמרו מי יתן מותנו וגו' (ג): בערבה.
 בשביל הערבה שחמאו בצעל פעור בשמים

בערבות מואב (ד) : מול סוף. על מה שהמרו צים סוף צבואם לים סוף שאמרו
 המצלי אין קצרים במלרים (ה) וכן בנסעם מתוך הים שנאמר וימרו על ים צים סוף (ו)
 כדאיתא בערכין (ז): בין פארן ובין תפל ולבן. אמר רבי יוחנן (ה) חזרנו על כל
 המקרא ולא מלינו מקום ששמו תופל ולבן אלא הוכיחן על הדברים שתפלו על המן

יהל אור

אילו כ"ח י"ח יום במהלך שנה, והם הלכו בארבעים
 שנה בעבור סבובם אוחו: (ה) וכן פי' החזקוני,
 דברים אלו שדבר משה בעבר הירדן כבר דבר משה
 אותם אליהם במקומות שפרש: (ו) ודעהו כי רוב כל
 זה הספר הוא כדמות חזרת דברים שנאמרו בספרים
 שעברו, והמלות הכתובות כפ' ראה, שופטים, תלך,
 תצא, הם עיקר כוונת זה הספר, ועליהם אמר אלה
 הדברים אשר דבר משה, שפירושו אשר דבר עתה,
 ודבר אותם כבר במדבר בערבה וגו': (ז) והיו אלו
 המקומות סביבות תהנותם, שכן נאמר בין פארן ובין

(א) עד קדש ברנע: (ב) סמוך לאהד עשר יום:
 (ג) יבאר כי לא באו זה בשנת הארבעים
 אלא בשנה שניה, כמ"ש ויהי בשנה השנית בחדש השני
 בעשרים בחדש וגו' ויסעו בני ישראל למסעיהם ממדבר סיני
 וישכון העגן במדבר פארן (במד' י יח) וכת'ב ונסע
 מהורב ונלך וגו' ונבא עד קדש ברנע (פ' יט) שהוא
 מדבר פארן, שמשם נשתלחו המרגלים, כמ"ש וישלח
 אותם משה ממדבר פארן (במד' יג ג) וכתוב, כה עשו
 אצותיכם בשלחי אותם מקדש ברנע (שם לב ח):
 (ד) משה יספר, כי המהלך מחורב עד קדש ברנע

מקורי רש"י

(א) ע"כ פהח כאלה הדברים, וכ"ה בפס"ו אלה לשון
 קשה, הדברים קשה: (ב) ומה שהזכירן ברט"ו,
 ולא בן בשאר מקומות, בפני שהוא ראש הספר, לא רצה
 לפרסם הדברים, שלא לפתוח הספר בננותן של ישראל:
 (ג) ומה שאמר (ע"ג) אל בני ישראל, ולא אבד אל כל ישראל
 י"ל שזאת האמירה השנית קאי על ביאור התורה, ובאמת שאותו דיבור נאמר רק ליחידים (דבק מוב): (ד) רש"י ז"ל
 בפירושו נמשך כזה אחרי דעת המהרשם, והוא דעת רז"ל בספרי: (ה) ובפס"ו אמר רש"י, ועיין פדרש אגדה
 יכהערה כ"ח שם, שכן היה הגי' בספרי, ונשכח שם שורה שלימה עיי"ש, וכן כתב הרה"ח מ' אברהם ברלינער
 שהגי' זו מצא גם ככ"י של פדרש דברים רבה אשר בעקר הספרים בניינבען, וכ"ה גם בטכילהא דר' ישטעאל:
 ומח

(א) עיין ספרי, ת"א ויונ"ע, פס"ו, ילקוט תשפ"ח:
 (ב) ספרי, מדרש אגדה, פס"ו, ילקוט תשפ"ט: (ג) שמות
 ט"ו ג': (ד) ספרי, מדרש אגדה, פס"ו, ילקוט תש"ז:
 (ה) שמות י"ד י"א: (ז) הס' ק"ו ז': (ז) דף ע"ו, ספרי,
 י"ל שזאת האמירה השנית קאי על ביאור התורה, ובאמת שאותו דיבור נאמר רק ליחידים (דבק מוב): (ד) רש"י ז"ל
 בפירושו נמשך כזה אחרי דעת המהרשם, והוא דעת רז"ל בספרי: (ה) ובפס"ו אמר רש"י, ועיין פדרש אגדה
 יכהערה כ"ח שם, שכן היה הגי' בספרי, ונשכח שם שורה שלימה עיי"ש, וכן כתב הרה"ח מ' אברהם ברלינער
 שהגי' זו מצא גם ככ"י של פדרש דברים רבה אשר בעקר הספרים בניינבען, וכ"ה גם בטכילהא דר' ישטעאל:
 ומח

דברים א דברים

אונקלוס

ב אחד עשר יום מחרב הרך הרך ובחצרות דארגיז על פשרא ועל דעבדו עגל

דדקב : ב מהלך חד עשר יומין מחרב ארז סגרא דשעיר עד רקם גיאה :

אבן עזרא

רש"י

נזכרו בשמות אחרים (ח), כי הנה שניד יש לו ג' שמות (ט) ורבים כן [א] : ב אחד עשר יום. הטעם שדבר אלה הדברים באותם י"א יום (י) : מחרב. שהלכו מחרב עד קדש ברנע (יא) [ב] וכבר הנדתי לך כי מקדש ברנע הלכו המרגלים (יג) ואחר שנשבע השם שלא יכנסו לארץ לא התחדשה מצוה רק בשנת הארבעים (יג), כי כן מצאנו (יד) והעד שאמר באר את התורה הזאת (טו), הנה באר (טו) התורה שאמר בין פארן ובין תפל, כי רוב המצות (יז) הם בספר הזה (יח) [ג], וכן פי' ככל אשר צוה ד' אותו אליהם (יט) בעבר הירדן (כ), במדבר בערבה (כא), ואם תבין עוד (השרים) (כב) (צ"ל השנים) עשר (כג), גם ויכתוב משה (למטה לא

שהוא לבן ואמרו ונפשו קלה בלחם הקלוקל (ו) (ח) ועל מה שעשו במדבר פארן ע"י המרגלים (ט) : וחצרות. במחלוקתו של קרח (ז) (י). ד"א אמר להם (ח) היה לכם ללמוד ממה שעשיתי למרים בחצרות בשביל לשון הרע ואתם נדברתם במקום (ט) : ודי זהב. הוכיחן על העגל שעשו בשביל רוב זהב שהיה להם (יא) שנאמר וכסף הרביתי להם וזהב עשו לבעל יב) : (ב) אחד עשר יום מחורב. אמר להם משה ראו מה שגרמתם (י) אין לכם דרך קלה מחורב לקדש ברנע כדרך הר שעיר ואף הוא מהלך י"א יום ואתם הלכתם אותו בשלשה ימים (יג)

שהרי בעשרים באייר נסעו מחורב שנאמר ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש וגו' (יד) ובכ"ט בסיון שלחו את המרגלים מקדש ברנע לא מהם שלשים יום שעשו בקצרות התאוה שאכלו הבשר חדש ימים ושבעה ימים שעשו בחצרות להסגר שם מרים נוולא בג' ימים הלכו כל אותו הדרך וכל כך הייתה שכינה מתלבטת (יא) בשבילכם למהר

קרני אור

יהל אור

[א] והרלב"ג נתן טעם לשמות אלו המקומות עיי"ש : [ב] ואם כי הלכו רק שלשה ימים עיין רש"י בהשגחה : [ג] ועוד יוסיף בספר הזה כמה מצות שלא נזכרו כלל, כגון סיבוס ודין המוליד שם רע, והגיוסין בלשון ועדים ויפרש שחלבל שניד יש לו ג' שמות, וכן פי' הרב"א, וכן כתב החזקוני, וכן שניד שנקרא בלשון שמות : (י) דעתו שז"א יום ההם נתנו המצות כולן שרמו עליהם באלה הדברים וחסר ז"ת, כאילו כתיב "בהחד עשר יום" דונמא כי ששת ימים עשה ה' (שמות כ יא) שענינו בששת : (יא) וכל המצות והחקים אשר הודיעם אחרי שמעם עשרת הדברות צהר סיני כל אלה אמר להם בלשון אחד עשר יום אשר הלכו מחורב עד קדש ברנע : (יב) כמ"ס כה עשו אבותיכם בשלחי אותם מקדש ברנע לראות את הארץ (במד' לב ח), וכן אמר כלב, בשלוח משה עבד ה' אותי מקדש ברנע לרגל את הארץ (יהושע יד ז) : (יג) וכן פי' החזקוני : (יד) למטה (ב עז יז), ויהי כאשר תנו וגו' וידבר ה' אלי וגו' : (טו) כי לא כיון עתה רק לבאר מה שנאמר כבר : (טז) וזכ"ק הגי' "יבאר" : (יז) שנלטו מכבר עליהם : (יח) כמ"ס משנה תורה : (יט) הכתוב בפ' ג', מקומו בפ' א', ושיעורו, אשר דבר משה אל כל ישראל ככל אשר צוה ה' אותו אליהם בעבר הירדן וגו' : (כ) הירדן יש לו שני עברים, בעבר שביל המדבר שהיו בו ישראל מ' שנה, שהוא קרוי עבר הירדן ליושבי הא"י, כי לא נכנס משה בעבר הכ' : (כא) כלומר במקום המדבר שהוא ערבה, ואינו ערבות מואב, הך הוא המדבר שנסעו בו כנ"י : (כב) מלת "השרים" הוא טעות : (כג) פי' השנים עשר פסוקים

מנחת יהודה

בקרני רש"י

(ו) ומה היו אומרים, וכי יש פוחן ואינו פולח, שאוכל המן ונבלע באיברים : (ז) לפי סדר הסקרא מחלקותו של קרח היה במדבר פארן אחר שלוח המרגלים, ועוד האיד תרגם אונקלוס ובחצרות דארגיזו על בשרא, הלא בקברות התאוה הרגיוו וכתוב סקברות התאוה נסעו העם הצרות, אלא י"ל, אילו נקם ליה ברש"י דמחלקותו של קרח היה במדבר פארן, לא ידעין ביה חיכין, שהרי מדבר גדול הוא מהלך כמה ימים, ונקם ליה חצרות דסמין ליה, מקום גכר וידוע להם (חזקוני) ועיין בגל"ג, כה שביאר בנה : (ח) מאי ד"א וי"ל שהפי' הראשון אינו נראת מפני מחלקותו של קרח לא הפאו בו כל ישראל כמו בשאר עונות שמוכר בכאן לכך פי' ד"א (דע"ב) : (ט) כי חוק הוא מבני : (י) עיין תוס' מנחות ש"א א' ד"ה, אחד עשר יום, שהביא כל דברי רש"י ז"ל בלשוננו ממש כסוד שכתוב כאן : (יא) שריש לבם, יש לו שהי תוראות, ענין מהירות, גענין עוות ופלטול דרך, וזאת כאן פירושו מענין

פס"ז : (ח) במד' כ"א ה' : (ט) מדרש אגדה : (י) עיין חזקוני פל"ד א' בשונוי ממה שכתוב כאן : (יא) חזקוני שם, ספרי, ברכות ל"ב א', יומא פ"ו ב', סנהדר' ק"ב א' מדרש אגדה, ועיין רש"י שמות ל"ב ל"א ולקוט תש"ב : (יב) כושי ב' י' : (יג) ספרי מדרש אגדה פס"ו ולקוט תש"ב : (יד) במד' י' י"א :

פס"ז : (ח) במד' כ"א ה' : (ט) מדרש אגדה : (י) עיין חזקוני פל"ד א' בשונוי ממה שכתוב כאן : (יא) חזקוני שם, ספרי, ברכות ל"ב א', יומא פ"ו ב', סנהדר' ק"ב א' מדרש אגדה, ועיין רש"י שמות ל"ב ל"א ולקוט תש"ב : (יב) כושי ב' י' : (יג) ספרי מדרש אגדה פס"ו ולקוט תש"ב : (יד) במד' י' י"א :

אונקלוס

דברים א דברים

וַיְהִי בְּאַרְבָּעֵין שָׁנָיִם עָד קָדַשׁ בְּרִנְעָה: וַיְהִי בְּחַד עֶשֶׂר יָרְחָא בְּחַד רִשׁ"י

אבן עזרא

ביאתכם לארץ ובשביל שקלקלתם הסב אתכם סביבות הר שעיר מ' שנה (טו): (ג) ויהי האמת [ד] י"א כי באחד (באדר) (כה) (ס"א בשבט) (כט) מת משה (ל), ואמר כי התאבלו שלשים יום (ל"), וישבו שם (שתי) (לא) (צ"ל שש) (לב) שבתות (לג) והראיה שלהם ויהי בעצם היום הזה (לד) כי ביום אחד קרא זה הספר אל כל ישראל ובן מת (לה) וזאת

יהל אור

קרני אור

זוממים וזולמו (רמב"ן): [ד] והנה קלת מהמתחכמים והפוקרים תלו דעתם המקפית על מאמרו של הכ' ז"ל שכתב בזה, ואם תבין וכו', ורצו להפיל את הכ' ז"ל ג"כ במהמורות שנפלו הס' בהן, לכן אמרתי להעתיק תוכן דברי הרב"ם הגדול ז"ל, אשר לא הכיר לו פנים בכל פעם, מה שכתב ע"ו בבאורו לס' דברים, והנה ידוע כי זה אחד מן המקראות שאמרו עליהם קלת מן המתחכמים שלא כתבם משה, אבל נוספו בתורה אחר כמה דורות, כי מפני שלא הבינו ענינו אמרו שהוא נוסף, ועדיין יש לשאול מה היתה כוונת מי שהוסיף אותו, ומה רצה להוסיפו? כי אמנם אחר שבאו ישראל לארץ, מה איכפת לנו לדעת בכמה ימים ילך אדם מחורב עד קדש ברנע, בדרך הר שעיר? ואמרו אשר בדור הזה כבר נתפשטו ספרי שפינוזה בעולם וכבר תורגמו בלשון אשכנז וצרפת, וכבר נכתבו שבמי האיש שהוא גם בלש"ק, וכל זה סבה שקוראי ספריו מתרבים גם בקרב ישראל, וגם בהמון העם, מוכרח אני להודיע כי שקר וכזב כתב שפינוזה בראש פרק שמיני מספרו tractatus theologico-politicus באמרו כי ראב"ע כתב ברמז כי לא משה כתב ספר התורה, והנה אמת כי ראב"ע רמז דרך 'סוד (כאן ובברא' יב ו, ובב' יד) אך אין בכל דבריו, ובכל רמזותיו, שום מקום לחשוב עליו שלא האמין פי משה כתב ספרו, ואם היה בלבו שספר התורה לא משה כתבו, לא חסר תמבולות היה ראב"ע לרמוז מחשבתו כמו שהיא, בלי שירמז סוד אחר שאינו אמיתת מהשבתו, ושהיה גם הוא (אם יביטוהו ההמון בימיו) תועבה גדולה, לא נסות מהמחשבה האמרת אשר שפינוזה מייחס לו, והנה הכל יודעים כי ראב"ע באמרו, ואם תבין סוד השנים אשר, כוונתו על י"ב פסוקים אחרונים שבתורה, הכוללים ספור מיתתו של משה, שהדעת נותנת שלא כתבם הוא עצמו, וגם שפינוזה ידע זה, אבל עשה עצמו כבלתי יודע, ואמר כי כוונת ראב"ע על מה שכתב וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת, והאבנים לדברי חז"ל היו י"ב, ומה יובן (לדעתו) כי ספר התורה אשר כתב משה היה ס' קטן מאוד, שימכן לכתבו על י"ב אבנים, והיכן מצאנו ראב"ע סומך כ"כ על דברי הגדה, עד שיזכיר השנים אשר בלי מלת אבנים, וכוונתו על האבנים אשר לפי האגדה היו י"ב? אבל שפינוזה עצמו רצה כמה רסוק הוא שתהיה זאת כונת ראב"ע, לפיכך הוסיף פירוט שני, והוא שאולי היתה כוונתו על הי"ב אחרים (דבר' כו טו) ולבסוף הוסיף הפי' האמתי, והוא שהכוונה על ויעל משה (דבר' לד ח) כמו שהביטוהו בעל מקור מים והמוטוט, כ"ו תמבולת משפינוזה, כדי למשוך את ראב"ע במאודו, ולהכניס בלבבות השמייים, שגם ראב"ע לא היה מאמין שכתב משה אלא ספר תורה קטן שימכן לכתבו על י"ב אבנים, ואם היתה זאת מחשבת ראב"ע, כי משה לא כתב אלא ספר תורה קטן הנכתב על י"ב אבנים, היה לו לרמוז הסוד הזה בפרשת צווי הכתיבה על האבנים, אבל הוא בהפך כתב שם (למטה כו ח) וז"ל ויאמר הגאון ז"ל כי כתבו עליהם מספר המצות כמו הכתובות בהלכות גדולות בענין אזהרות, ויפה אמר, ולא רמו כאן שום סוד, סוף דבר משפט הלבבות לחלשים הוא, אבל בכל מה שכתב ראב"ע, אין שום רמז שלא האמין כי ספר תורתנו משה כתבו, אבל שפינוזה מלבד שטעה במקורותיו, אין ספק שקיה ג"כ מדבר בלב ולב, ובכמה מקומות הטעה את קוראיו בערמה ובמרמה, והמקום ירחם על הקוראים ספריו, ויפקח עיניהם להכיר שקריו, עיי"ש מה שהאריך בזה עוד וכן הרב"ם מ' משה יצחק אשכנזי איש טריאסטי, בהקדמתו לפי' התורה על ס' דברים, האריך לבאר צדקה הראב"ע, ואגילות הפוקרים, וזה מקורב הוציא לאור, פוקר אחד יהושע העשיל ראזענקראטן מפינסק, באור על הראב"ע בשם 'אורות מאופל' הפוקר הלו ימ"ש העמים על הראב"ע ז"ל בחוקת היר שיטת דרווין ושיטת שפינוזה, ועוד דעות חפשיות, וידידי הרב"ם מ' דוד קרוויצקי בספרו הקטן (קשת ומגן) הרס יסודותיו ובאוריו, והראה לכל כי הפוקר הלו הוא הדיוט ושועה וגם רוס, ובאמת יכנהו 'אופל'

מקורי רש"י

(טו) ספרי ילקוט שם:

דברים א דברים

אונקלוס

בְּאַרְבַּעִים שָׁנָה בַּעֲשֵׂתֵי עֶשֶׂר
חֵדֶשׁ בְּאַחַד לַחֲדָשׁ דְּבַר מִשְׁחָה
אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כָּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה
יְהוָה אֶתּוֹ אֱלֹהֵם : ד אַחֲרֵי הַכְּתוּבָה
אֵת סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב
בְּחֶשְׁבֹן וְאֵת עֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן

קִדְחָא מְלִיךְ מִשָּׁה עֵם
בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כָּכֹל דִּי פְקִיד
יִי יִתָּה לְוַתְּהוֹן : ד בְּתַר
דְּמִחָא יָת סִיחֹן מֶלֶכָּא
דְּאֱמֹרָא דִּי תִּבְּב פְּחֶשְׁבֹן
וְיָת עֹג מֶלֶכָּא דְּמִתְנָן
דִּי תִּבְּב בְּעֶשְׂרֵי תַרְתֵּי

רש"י

אבן עזרא

איננה ראייה, כי בעצם היום הזה הוא על השירה (לו) והנה כתוב, אתה עובר היום את הירדן (למטה ט א) (לו) [ה] : ג בעשתי. הוכיח את בני אלה סמוך למיתה אמר ראובן בני אחי אומר לך מפני מה לא הוכמתך כל השנים הללו כדי שלא הניחתי ותלך והדבק בעשו אחי ומפני ד' דברים אין מוכיחין את האדם אלא סמוך למיתה כדי שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו (ג) ושלא יהא חזירו (ג) רואה ומתבייש מומנו כו' כדאיתא בספרי וכן יהושע לא הוכיח את ישראל אלא סמוך למיתה וכן שמואל (ד) שנאמר הנני עמו בי (ז) וכן דוד את שלמה בנו (ט) : (ד) אחרי הכותו. אמר משה אם אני מוכיחם קודם שיכנסו לקלה הארץ יאמרו מה לזה עלינו מה היטיב לנו אינו בא אלא לקנתר ולמלוא עילה (ט) שאין בו כח להכניסנו לארץ לפיכך המתין עד שהפיל סיחון ועוג לפנים והורישם את ארלם ואח"כ הוכיח (י) (ח) : סיחון מלך האמרי אשר יושב בחשבון. חילו לא היה סיחון קשה (ה) והיה שרוי בחשבון היה קשה שהמדינה קשה וחילו היתה עיר אחת וסיחון שרוי בתוכה היה קשה שהמלך קשה על אחת כמה וכמה שהמלך קשה והמדינה קשה (ט) : אשר יושב בעשתרות. המלך קשה והמדינה קשה (ט) : עשתרות. הוא לשון לוקין (כ) וקושי. כמו עשתרות קרנים (כא) (ב) ועשתרות זה הוא עשתרות קרנים שהיו שם רפאים שהכה אמרפל שנאמר ויכו את רפאים בעשתרות קרנים (כא) ועוג נמלט מהם והוא שנאמר ויבא הפליט (כב) ואומר כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר

יהל אור

קרני אור

מאורות" : [ה] עיני יכל אור, ועיני (סור עולם פ") ממלך ודעתם שמת ציוס הזה כי ציוס אחד קרא כל הספר : שבט עד וי"ו באלר ל"ו יום פירש משה את כל התורה (לו) ודחה הכ' ז"ל ראייתם ויפרש מה שנאמר בעלם היום הזה אינו חוזר על באר את התורה, אלא על השירה, ממה שכתוב (למטה לה ל) וידבר משה וגו' את דברי השירה הזאת : (לו) ויביא ראיה ממה שכתוב, אתה עובר היום את הירדן" והס לא עברו עד עשרה

מקורי רש"י

מנחת יהודה

פענין מתירות, ובפ"י רש"י (במד' י"א א') פירושו מענין עונת ושלמיל דרך, ועיני רד"ק שרש לבט : יב) והלא כתיב והוכח תוכיח את עמיתך, אפילו טאה פעמים, וי"ל הני טילי בשעת מעשה אפילו טאה פעמים לאפוקי שלא בשעת מעשה אינו מוכיח וחוזר ומוכיח (דבק טוב) והנה רש"י ז"ל הביא מספרי מפני ד' דברים, אבל בדקתי בכמה נוסחאות ולא מצאתי בפרשן כ"א שלשה

ואלו הם כדי שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו ושלא יהיה חבירו רואהו ומוכיחו עליה, ושלא יהא בלבו עליו והרביעי לא ידעתי מה הוא (הזכרון) עיי"ש : יג) מי שהוכיחו : יד) ואם גם לא היה זה בשמואל סמוך לסירתו, מ"ט כיון שבעת ההיא הובלך עליהם מלך וירד מנרולו, הרי הוא בענין זה כאילו מת (הטעם) : טו) לא הוכיחו אלא סמוך למיתה, שנאמר, ויקרבו ימי דוד למות (ס"א ב' א') : טז) ר"ל עלילה וסבה : יז) לפי שכתוב (למטה ב' ל') ולא אבה סיחון מלך חשבון וגו', ושניהם בשנת הארבעים, קדם הכתוב ולמדך באן שטלחמת סיחון קדמה למשנה תורה (הזקוני) : יח) יבאר מה שיפרש הכתוב, אשר יושב בחשבון : יט) עיני אות הקודם : כ) שרש צוק, הושאל לראשי התרים הגבוהים והצורים החזקים, וכן בדרו"ל (ב"ט צ"ג ב') העלה לראשי צוקין ופסלה : כא) ונקרא עשתרות קרנים ע"ש שעולין שם באותן ההרים הצאן אשר להם קרנים, כגון היעלים והעזים והכבשים :

**בְּאֲדָרְעִי : הַ בְּעֵבֶרָא
 דִּירְדְנָא בְּאֲדָעָא דְמוֹאֵב
 שְׂרִי מִשָּׁה פְּרִשִׁית אוֹלְפִין
 אוֹרִיתָא הָדָא לְמִיָּסָר :
 וְיִי אֱלֹהֵנָא מְלִיל עֲמִנָּא
 בְּחֵרֵב לְמִיָּסָר סְנִי לְכוּן
 דִּיתְבַּתוּן בְּטוֹרָא הָדִין :
 וְאַתְפְּנֹנ וְטוֹלוּ לְכוּן וְעוֹלוּ
 לְטוֹרָא דְאֲמִרָאָה וְלְכַל
 סְנִי רֹו הִי בְּמִישְׂרִיא
 בְּטוֹרָא וְיִי בְּשִׁפְלָתָא**

**אִשְׁרֵי-יֹושֵׁב בְּעֵשְׂתָרֶת בְּאֲדָרְעִי :
 הַ בְּעֵבֶר הַיְרֵדֵן בְּאֲרָמְזִי מוֹאֵב הוֹאִיל
 מִשָּׁה בְּאֵר אֶת-הַתּוֹרָה הַזֹּאת
 לֵאמֹר : וַיְהוֶה אֱלֹהֵינוּ דְבַר אֱלֵינוּ
 בְּחֵרֵב לֵאמֹר רַב-לָכֶם שִׁבְתָּ בְּהַר
 הַזֶּה : וְפָנּוּ וְסָעוּ לָכֶם וּבָאוּ הַר
 הָאֵמֶרִי וְאֶל-כָּל-שְׂכֵנָיו בְּעֵרְבָה**

רש"י

הרפאים (כג) : באדרעי . שם המלכות (כג) :
 (ה) הואיל . התחיל (כג) כד) כמו הנה נח
 הואלתי כד) כה) : באר את התורה .
 בשבעים לשון פירשה להם כה) כו) : (ו) רב
 לכם שבת . כפשוטו . כו) ויש מדרשי
 אגדה כו) הרבה גדולה לכם ושכר על
 ישיבתכם בהר הזה עשיתם משכן ממורה
 וכלים קבלתם תורה מניחם לכם סנהדרין
 שרי אלפים ושרי מאות : (ז) פנו וסעו
 לכם . זו דרך ערד וחרמה כו) כח) : ובאו הר האמורי . כמשמעו : ואל כל שכניו .

אבן עזרא

פירשתיו בס' נשא (לח) : ה הואיל משה
 באר . שנים פעלים עוברים דבקים בלא
 וי"ו (לט) , ובן חסק עבר (שיר ה ו) (מ) [ו]
 והנה משה החל לפרש לבנים שנולדו במדבר
 מה שאירע לאבותיהם (מא) , ואמר להם כל
 המצות (מב) , גם עשרת הדברים ששמעו
 אבותיהם מפי השם ישמעו גם הם מפי ציר
 נאמן (מג) [ז] : ו בחרב . הוא סיני כאשר
 אמרתי (מד) [ח] : ז פנו . עזבו זה המקום (מה) :
 וסעו לכם . דרך הלישון , כמו לך לך (ברא'
 קרני אור

יהל אור

בניסן , ופי' על הזמן הקרוב , ולא באותו יום , אף
 בעלם היום הזה אינו באותו יום : (לה) עיין (כמד'
 ז' ע"ב) ובבאורי שם : (לט) ר"ל הואיל , באר , והיה
 ראוי צוי"ו ההבור הואיל משה ובאר : (מ) והיל"ל
 חמק ועבר : (מא) ואחר שלח היו עוד נעים ונדים ,
 כי בערבות מואב היתה חניית המסע האחרון , ועם
 זה אחר שכבר התהנן ונחש מהשיג לעבור , הואיל
 לבאר מה שחשב שיפול בו ספק אהרי מותו (רע"ס) :
 (מב) והפי' מן הואיל רצה , וענינו רצה לבאר , וכן
 פי' הה' ז"ל (ברא' , יה , לא) עה"פ הנה נח הואלתי
 רציתי , ולפי שזו היתה התהלה לאותם שנולדו במדבר
 ולא שמעו , אמר לשון החל , ופי' לשנים פנים , רצה והתהיל לפרש לבנים : (מג) וכן פי' הרמב"ן וההקוגני :
 (מד) עיין פי' הה' ז"ל (שמות ג א) ובבאורי שם : (מה) ויבוא מלח פנו , להכנה והזמנה לפעולה חנועית :

קרני אור

כולה , בשם בו , ויאמר ה' אל משה הן קרבו ימך למות
 (למטה לא יד) בו' באדר , וילך משה וידבר בן משה ועשרים
 שנה אנכי היום (למטה לא ב) שאין ת"ל היום ומה ת"ל
 היום , מלמד שבו' באדר כולד משה ובו' באדר מת , וכ"ס
 (מדרש פטירת משה רבינו ע"ה , בית המדרש מדר ראשון
 דף 122) מאמר בשבט עדו' באדר ל"ו ימים , ובאותם
 ימים פי' התורה לישראל : [ו] עיין הכוה"ק מה שביאר
 בוס : [ז] ולפי שהאבות שמעו אותן מפי הגבורה , מור משה
 והשמיעם לבנים , ושמעו אותן מפי , אעפ"י שכבר ידעו
 זה מפי אבותיהם , והאמינו בהם , הנה נבואת משה
 מבוררת אללם ומוחזקת בעיניהם ומה שישמעו מפי , כאלו
 שמעו מפי עליין (ר"ב"ס) : [ח] והגר"א (אדרת אליהו)
 כנחת יהודה

מקורי רש"י

כג) דבר' ג' י"ח : כד) ספרי , פס"ו : כה) ברא' י"ח כ"ו :
 כז) תנחומא ח' ב' תנחומא ב' הוספה לפ' דברים ח'
 ב"ר פמ"ע ב' מורט אגדה , פס"ו : כז) ספרי , ילקוט מת"א ,
 פס"ו : כח) ספרי , פס"ו :
 כ"א ל"ג) ויצא עוג ובי' למלחמה אדרעי , ופ"ס ברש"י : כג) וכן ה"א ויוב"ע שרי וכן איתא בספרי , אין הואיל אלא
 התחלה : כד) ושם פי' הואלתי רציתי , כמו ויואל משה (שמות ב' כ"א) ועליו פי' ויואל משה כתרנוסו וצבי ,
 שהוא לשון רצון וחפץ , וע"ו כהב ריו"ה , ובצמר כי תחלת כל מעשה הוא הרצון החפץ והסכמה לעשות לכן
 ת"א , ושרי" שהוא לשון התחלה : כה) כדכתיב הכא באר וכתוב התם באר היסוב (למטה כ"ז ח') מה להלן בשבעים
 לשון , אף כאן בשבעים לשון , והתם נפקא לן מנוסריקין דהיסוב ה' . ה"י , ה"ט , ה"ט"ב , בני' שבעים וכ"ה
 בסופה (רע"ב) : כז) רב זמן רב : כז) והכוונה שילכו לא"י קרוב ערד וחרמה :

כנחת יהודה

כג) עיר המלוכה של עוג מלך הבשן , לא רחוק מעשתרות
 כעת נקראת דיראם Deraat בכחון אלליאה Ladasha
 כשמונה פרסאות לדרום דמשק , והיא אחת מהתחנות אשר
 יחנו בה הנוסעים בעברם מדמשק למיכה (אוצר השמות) ,
 אַגְרָא כתב שצ"ל "טקום המלחמה" , כמבואר (במד'
 וכן ה"א ויוב"ע שרי וכן איתא בספרי , אין הואיל אלא
 (שמות ב' כ"א) ועליו פי' ויואל משה כתרנוסו וצבי ,
 שהוא לשון רצון וחפץ , וע"ו כהב ריו"ה , ובצמר כי תחלת כל מעשה הוא הרצון החפץ והסכמה לעשות לכן
 ת"א , ושרי" שהוא לשון התחלה : כה) כדכתיב הכא באר וכתוב התם באר היסוב (למטה כ"ז ח') מה להלן בשבעים
 לשון , אף כאן בשבעים לשון , והתם נפקא לן מנוסריקין דהיסוב ה' . ה"י , ה"ט , ה"ט"ב , בני' שבעים וכ"ה
 בסופה (רע"ב) : כז) רב זמן רב : כז) והכוונה שילכו לא"י קרוב ערד וחרמה :

דברים א דברים

אונקלוס

בְּהָרַ וּבְשִׁפְלָהּ וּבְנִגְבִּי וּבְחֹזֶף הַיָּם
 אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַלְכָנוֹן עַד-הַנְּהַר
 הַגָּדֹל נְהַר פְּרָת׃ ה' רָאָה נְתַתִּי
 לְפָנֶיכֶם אֶת-הָאָרֶץ בְּאוֹ וּרְשׁוֹ אֶת-
 הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְיָהוּהָ לְאֲבוֹתֵיכֶם
 לְאֲבֹרָהֶם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לְתַת
 לָהֶם וּלְזֶרְעָם אַחֲרֵיהֶם׃ וַאֲמַר
 אֲלֵכֶם בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר לֹא-

וּבְהָרֹמָא וּבְכַפְרָא וּבְכַפְרָא יִטָּא
 אֲדַעָא דְכְנַעְנָאָה וּלְכַנְנִי
 עַד נְהַרָא רַבָּא נְהַרָא
 פְּרַת׃ ה' חֲזִי דִיהֲבִית
 קְדַמִּי כּוֹן יִת אֲדַעָא עֻלוֹ
 וְאַחֲסִינִי יִת אֲדַעָא דִי
 קַיִם לְאֲבֹהֲתִכּוֹן
 לְאֲבֹרָהֶם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב
 לְמַתָּן לְהוֹן וּלְבְנֵיהוֹן
 בְּתַרְיָהוֹן׃ וַאֲמַרִית
 לְכּוֹן בְּעַדְנָא הַהִיא
 לְמִימַר לִית אֲנָא יָכִיל
 בְּלַחֲדִי לְסוּבְרָא יִתְכּוֹן׃

אבן עזרא

רש"י

יב א) (מה*) : ט לא אוכל לבדי. כטעם לא עמון ומואב והר סעיר כט) : בערבה. זה תוכל עשוהו לבדך (שמות יח יח) (מו) : מיסור של יער : בהר. זה הר המלך : ובשפלה. זו שפלת דרום כח) ל) : ובנגב ובחוף הים. אשקלון ועזה וקסרי וכו' כדאיתא בספרי : עד הנהר הגדול. מפני שזכר עם א"י קוראו גדול כט) לא) משל הדיוט אומר עבד מלך מלך. הדבק לשחור ל) וישתמו לך קרב לגבי דהינא ואידקן לא) לב) : (ח) ראה נתי. בעיניכם אתם רואים איני אומר לכם מאומד ומשמועה לג) : באו ורשו. אין מערער בדבר לב) ואינכם לריכס למלחמה אילו לא שלחו מרגלים לא היו לריכין לכלי זין לד) : לאבותיכם. למה הזכיר טוב לאברהם ליצחק וליעקב אלא אברהם כדאי לעלמו יצחק כדאי לעלמו יעקב כדאי לעלמו לה) : (ט) ואומר אליכם בעת ההיא לאמר. מהו לאמר אמר להם משה לא מעלמי אני אומר לכם אלא מפי הקב"ה לג) לו) : לא אוכל לבדי וגו'. אפשר שלא היה משה יכול לדון את ישראל אדם שהוליאם ממלרים וקרע להם את הים והוריד את המן והגיו את השליו לא היה יכול לדונם לו) אלא כך אמר להם ה' אלהיכם הרבה אתכם הגדיל והרים אתכם על דייניכם נטל את העונש מכם ונתנו על הדיינים וכן אמר שלמה כי מי יוכל לשפוט את עמך הכבד הזה לח) אפשר מי שכתוב בו ויחכם מכל האדם לש) אומר מי יוכל לשפוט וגו' אלא כך אמר שלמה אין דייני אומה זו כדייני שאר האומות עובדי כוכבים שאם דן והורג ומכה וחונק ומטה את דינו וגזול אין צדק כלום אני אם חייבתי ממון שלא כדין נפשות אני נחבע שנאמר וקבע את קובעיהם נפש מ) :

יהל אור

(מה*) ורש"י ז"ל פי' שם להנאתך ולטובתך, וכן כאלן באמרו, ופעו לכם פי' לעובתכם : (מו) מה שאמר מנחת יהודה

כט) ספרי, פס"ז : ל) ספרי, פס"ז : לא) ספרי שבועות מ"ז ב' ועיין רש"י ברא' ט"ו י"ח : לב) שבועות מ"ז ב' מדרש חגדה, ילקוט תת"א, פס"ז : לג) ספרי, פס"ז, ילקוט שס : לד) ספרי : לה) ספרי : לו) ספרי, פס"ז ילקוט תת"א : לז) ספרי, פס"ז, ילקוט שס : לח) מ"א ג' ט' : לט) ה"א כ' י"ח : מ) משלי כ"ב כ"ג : כח) ובכ"י אחד, ובשפלה זו שפלה לוד ובנגב זו שפלת דרום (ז"ל) : כט) יתרץ הלא הוא הקסן שבארבע הנחרות ונסנה באחרונה (ברא' ב' י"ד) : ל) כ"ה (ספרי) ובאור מלת שחור שר, ובכ"ר פ' ט"ז ג', הדבק לשחון וישחון לך, פי' הדבק עצמך לאיש חם, ויחם לך גם אתה, ובילקוט תת"א, הדבק לשחור וישחון לך : לו) פי' אם ננעת במשוח בשטן, תהא גם אתה משוח בנניעתו, דהינא לשון שכן ומשיחה הודשנה. מחלב (ישעיה ל"ד ו') כהורגם אדהנת מתרב, וכן קורין לשמן ורד, דוחן ורד, ובהנחומא א' וירא סי' י"א וילקוט דברים ר' תת"א דיהנא : לב) דאל"כ קשה, הלא עדיין לא כבשוה : לג) לדעתי כוון רש"י בנועם דבריו להתיר הספק העצום אשר יפול בענין סינוי השושנים (ובכר הרגיש בזה הרד"א) כי בששנה תורה שינה את פעמו וסופר כמה ענינים באופן אחר כאשר המה בספרים הקודמים, כי ידוע שאך בעצת יתרו הקים להם ישרי אלפים, ואיך יאמר כאן, ואמר אליכם בעת ההוא? לות אמר

אונקלוס

דברים א דברים

י י אֶתְּכֹן אֶסְגִי יִתְכֹן
 וְהָא אִיתִיכֹן יִמָּא דִין
 כְּכֹכְבֵי שְׁמַיָּא לְמַסְגִי :
 יא י אֶלְהָא דְאִבְהַתְּכֹן
 יוֹסֵף עֲלֵיכֹן פְּוִתְכֹן אֶלְף
 זְמַנִּין וַיְבָרַךְ יִתְכֹן כְּמָא
 דִּי מַרְיָה כְּכֹן : יב אֶכְדִּין
 אִסּוּבְר בְּלַחֲדֵי טְרַחְכֹן
 וְעַסְקִיכֹן וְדִינְכֹן : יג הָבו
 כְּכֹן גְּבַרִין חֲפִי מִין
 רש"י

אוכל לבדי שאת אתכם : יהוה
 אלהיכם הרבה אתכם והנכם
 היום ככוכבי השמים לרב : יהוה
 אלהי אבותכם יסף עליכם ככם
 אלף פעמים ויברך אתכם כאשר
 דבר לכם : שני יב איכה אשא לבדי
 טרחתכם ומשאבכם וריבכם : יג הבו

אבן עזרא

י הרבה אתכם. במצרים (מו) ונתקיימה.
 הברכה שברך אביכם (מה) : ומעם ככוכבי
 השמים. דרך משל, פעמים עם אלף וכן
 סאה (מט) הפך לשון קדר (נ) : יב פרחכם.
 סגורת היו עלי לטורה (ישעיה א יד) [ט] ופני
 טרחכם להבין אנשים פתאים המצות (נח) :
 ומשאבכם. שבקשו לחם ומים ובשר, כמו
 לשום את משא כל העם הזה (במד' יא
 יא) (נג) : וריבכם. זה עם זה (נג) : יג הבו.

(י) והנכם היום ככוכבי השמים. וכי
 ככוכבי השמים היו צארתו היום והלא לא היו
 אלא ששים רבוא מהו והנכם היום הנכם
 משולים כיום קיימים לעולם כחמה וכלצנה
 וככוכבים (לג*) (מא) : (יא) יסף עליכם
 ככם אלף פעמים. מהו שוב ויברך אתכם
 כאשר דבר לכם אלא אמרו לו משה אתה
 נותן קלצה לצרכותינו כבר הצטיח הקב"ה

את אברהם אשר אם יוכל איש למנות סב) וגו' אמר להם זו משלי הוא אצל הוא יברך
 אתכם כאשר דבר לכם מג) : (יב) איכה אשא לבדי. אם אומר לקבל שכר לא אוכל
 זו היא שאמרתי (ס"א שאמרנו) לכם לא מעלמי אני אומר לכם אלא מפי הקב"ה סד) :
 פרחכם. מלמד שהיו ישראל טרחנין היה אחד מהם רואה את בעל דינו נולח צדין
 אומר יש לי עדים להביא יש לי ראיות להביא מוסיף אני עליכם דייקן סה) : ומשאבכם.
 מלמד שהיו אפיקורסין לד) הקדים משה ללאת אמרו מה ראה בן עמרם ללאת שמא
 אינו שפוי לד*) צחוק ציחו אימר ללאת אמרו מה ראה בן עמרם שלא ללאת מה
 אתם סבורים יושב ויועץ עליכם עלות רעות וחוסר עליכם מחשבות (ס"א מלות ומחשבות) :
 וריבכם. מלמד שהיו רוגנים לה) סו) : (יג) הבו לכם. הזמינו עלמכם לדבר לה*) :

קרני אור

כתב שאין מורב סיני, אלא בסיני נתן את התורה, ובכר
 מורב היה עומד המשכן ששם היו ישראל מונים, ואמרו
 מ"ל כללותיה נאמרו בסיני, ופרענותיה נאמרו באלה מועד
 וכמו בערבות מואב, נמצא בערבות מואב נשנו הפרטים
 שנאמרו במורב, וז"ל דבר אלינו במורב לאמר : [ט] שם
 נרש לרש"פ מורה על התנועה המרובה שנעשית מרובה ע"י

לו יתרו, נבל תכול יגו' לא אוכל עשהו לבדך, וכן
 יאמר להם, לא אוכל לבדי לשאת אתכם : (מו) שירדתם
 שם שבעים נפש, ועליהם שש מאות אלף רגלי :
 (מה) פי' מה שכירך השם אביכם : (מט) גחון יאמר
 פעמים עם אלף, נאמרו אלף פעמים, וכן מלינו
 (ש"ב כד ג) מאה פעמים : (נ) שבלשון קדר יאמר מלת
 פעמים קודם המספר : (נח) וזה טורה גדול, וצנתה"ש

מקורי רש"י

סא) ספרי, פס"ו : סב) נרא' י"ג ע"ו : סג) ספרי, דברים
 רכ"ב פ"א י"ג, מדרש אגדה, פס"ו : סד) עיין רש"י לעיל פ'
 פ' : סה) ספרי פס"ו עיין רש"י במד' י"א י"ז ילקוט מת"ע :
 סו) ספרי ילקוט שם :

מנחת יהודה

אמר רש"י כי לאמר הכוונה עפ"י הגבורה, וא"כ משה
 שפיר קאמר, שהרי אמר יתרו ואם את הרבך הזה תעשה
 יצוך אלהים (שמות י"ח כ"ג) וא"כ איך ספק שנמלך
 משה בה' וצוה אלהים לעשות בן (המעמר) : לגי) ויהיה
 פי' לרוב מלשון ורבי המלך (ירמ' ס"א א') בן אמר לרוב
 החשיבות ולגדולה, ר"ל עם מגולה : לד) דעת הרמב"ם שמלת אפיקורס ארמית וענינה מי ששפיקר ומכזה את התורה
 או לומר היה ולפיכך קורין בשם הזה כל מי שאינו באמין ביסודי התורה : לדי) ביאור מלת שפוי, ענינו בריא ושקט
 בהכונה נוסף בשלות רוח והשקט : לה) והוא מספרי, ויש נוסח "רוגנים" שהיו כרוגנים אחרי משה, ויש נוסח
 "רוגנים" : להי) שכל חבה לשון הזמנה והבנה :

דברים א דברים

אנקלוס

לְכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְנְבוֹנִים וַיְדַעִים
 לְשִׁבְטֵיכֶם וְאֲשִׁימָם בְּרֵאשֵׁיכֶם :
 וְתַעֲנוּ אֵתִי וְתֹאמְרוּ טוֹב הַדָּבָר
 אֲשֶׁר־דִּבַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת : טו וְאֶקַּח
 אֶת־רֵאשֵׁי שְׁבֵטֵיכֶם אֲנָשִׁים

וְסוֹבְלֵי תַנּוּן וּמְדַעֵן
 לְשִׁבְטֵיכֶם וְאֲמַנְנוּן
 רֵשִׁי עֲלֵיכֶם :
 וְאֶתְבַּתּוֹן יָתִי וְאֶמְרֵתּוֹן
 תִּקַּח פִּתְגָמָא דִּי מַלְלָתָא
 לְמַעַבְדָּ : טו וְדַבְרִית יָת
 רֵשִׁי שְׁבֵטֵיכֶם גְּבָרִין
 חֲכָמִין וּמְדַעֵן וּמְנַתִּי

רש"י

אבן עזרא

מלה זרה, והיה הה"א ראוי להתנועע בשו"א ופת"ח (גז): וידועים. שהם היו (גה) ידועים שיכירום הכל (גו): מן שרי אלפים. ונבונים. מצינים דבר מתוך דבר לו) זהו שאל חריוס לו*) את ר' יוסי מה בין חכמים לנבונים חכם דומה לשולחני עשיר כשמביאין לו דיכרין לראות רואה וכשאיין מביאין לו יושב ותוהה לו) נבון דומה לשולחני תגר לו*) כשמביאין לו מעות לראות רואה וכשאיין מביאין לו הוא מחזר ומביא משלו מח): וידועים לשבטיכם. שהם ניכרים לכם שאם בא לפני מעוטף צטליתו לה) איני יודע מי הוא ומאיוזה שבט הוא ואם הגון הוא לה*) אבל אתם מכירין בו שאתם גדלתם אותו לכך נאמר וידועים לשבטיכם (ט) מ(ט): בראשיכם. ראשים ומכובדים עליכם שתהיו" נוהגין בהם כבוד ויראה ג): ואשמם. חסר יו"ד (חמנס בכל התיקונים ובספר תורה נכתב מלא יו"ד) מ) לומר שאשמותיהם של ישראל תלויות בראשי דייניהם שהיה להם למחות ולכוון אותם לדרך הישרה נא): (יד) ותענו אותי וגו'. חלפתם את הדבר להנאתכם מא) היה לכם להשיב רבינו משה ממי נאה ללמוד ממך או מתלמידך לא ממך שנלטערת עליה אלא ידעתי מחשבותיכם שהייתם אומרים עכשיו יתמנו עלינו דיינין הרבה אם איין מכירנו אנו מביאין לו דורון והוא נושא לנו פנים גב): לעשות. אם הייתי מתעלל אתם אומרים עשה מהרה גב): (טו) ואקח את ראשי שבטיכם. משכתים בדברים אשריכם על מי באתם להתמנות על בני אברהם יצחק ויעקב על בני אדם שנקראו

יהל אור

בעלי מריבה וקטטה אלו עם אלו (רצ"ח וחוקוני): הגרון: (גה) וזכ"ק, היום": (גו) וכן פי' הרמב"ן, שהם ידועים לשבטיכם, כלומר שמעלתם ידועה ונכרת מקורי רש"י

מז) ספרי, ילקוט תמ"א: מח) ספרי, ילקוט תת"ב מט) ספרי, ילקוט טס: ג) עיין ספרי על פי ט"ו, ועיי: רש"י טס: גא) דבר פ"א ט"ו, ספרי ילקוט טס יחוקאל ג' ויש ציניסם שכ"י לשונות: גב) ספרי פס"ו ילקוט טס גב) ספרי פס"ו ילקוט טס:

כל הדבור הזה לקוח מן הספרי, ותכי איתא התם אנשים וכי העלה על דעתנו נשים, ומה ת"ל אנשים ותיקין, כסופים, חכמים ונבונים זה ששאל אריוס את ר' יוסי א"ל איהו חכם וכו', ומה נחברר כי מעות נפל בנוסחאות שלנו בפ"י רש"י שהעמידו מלת כסופים אחר מלת חכמים כאילו הוא פירושו של חכמים ואינו אלא פירושו של אנשים שיהיו צדיקים וכסופים, ור"ל בעלי ענות ובושה והלשון הזה מורגל ונהוג בלשון רז"ל ואח"כ צ"ל נבונים, מצינים דבר מתוך דבר, ועיין עוד בפ"י רש"י (שמות ל"א ג') עה"פ בזכמה ובתכונה ובדעת (רו"ה) וכו"ה (אדרת אליהו להגר"א) שהביא מאמר הספרי: לוי) ובז"ל יש נוסח, אנדריינוס": לו) פי' מעיין ומחשב: לו) בכל נוסחאות ספרי דבי רב, וגם בפ"י הראב"ד ז"ל על ספרי, נבון דומה לשלחני עני והוא הנכון (הזכרון), וכ"ה ילקוט תת"ב, לשלחני עני, ובספרי שלנו הגי' כמו ברש"י: לח) כדרך הדיינים: לה) בלות, ואם הגון הוא" שכתב רש"י אינו בספרי, ויראה שמעצמו הוסיפם לכלול גם דברי רשב"ג (הכוה"ק): לט) וא"כ יהיה לשבטיכם קשור עם וידועים: מ) כל המפרשים יתמהו ע"ז מפני שבכל הספרים הסדוייקים כתיב מלא יו"ד עיין מנחת שי מה שהאריך בזה, ובעל הזכרון כתב, שרש"י ז"ל לא כתב בפ"י חסר יו"ד כתיב, אבל תוספת סופריה היא, וכ"ה דב"ר פ"א י', בחדושי הרש"ש סימן ה', שכתב, וברש"י תלמיד שועה הוסיף ח' יו"ד וחחוקני כתב שמצא נוסחא בפ"י רש"י האומרת חסר אל"ף כתיב, וכן כתב רו"ה שמצא במקרא כ"י עם פי' רש"י שגם חסר אל"ף, ודרשו התיבה מלשון אשמה, והמ"ם לכינוי ומעמו, אַשְׁמִים אותם, כלומר אתלה האשמה גם בראשיכם, וזתיבת במלואת היה ראוי ואַשְׁמִים ובנות האל"ף על דרך ברוך ה' וְאֶעֱשֶׂר (זכריה י"א ה') הגה יהיה וְאֶשְׁמִים ובעבור" התחברות שנים אלפי"ן הפילו האחד והשני השני כמנהג הלשון והנה הוא" וְאֶשְׁמִים, וברב"ד פ"א, ואשמה כתיב" ולא כתוב מת שחפר: מ) דלפי הנראה הר

חֲכָמִים וַיִּדְעוּ אֶתְּוֹתֵי אֱלֹהִים
עֲלֵיכֶם שְׂרֵי אֱלֹהִים וְשְׂרֵי מַאֲוֹת
וְשְׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרֵת וְשְׂרֵי
לְשִׁבְטֵיכֶם: מִן אֲצִוָּה אֶת־שִׁפְטֵיכֶם
בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר שְׁמַע בֵּין־
אֲחֵיכֶם וּשְׁפִטָתֶם צְדָק בֵּין־אִישׁ
וּבֵין־אָחִיו וּבֵין גֵּר: " לֹא־תִכְרֹוּ

יִתְהוֹן רִישׁוֹן עֲלֵיכֹון
רַבֵּי אֱלֹפִין וְרַבֵּי מְאֹתָא
וְרַבֵּי חֲמִשִּׁין וְרַבֵּי
עֶשְׂרֵי תָא וְסַרְכִין
לְשִׁבְטֵיכֹון: וּפְקֻדֵית
יֵת בְּיָנִיכֹון בְּעֵדְנָא הֵהִיא
לְמִימְרֵ שְׁמַעוּ בֵּין־אֲחֵיכֹון
וּתְדוּנֹון קוֹשְׁטָא בֵּין
גְבֵרָא וּבֵין אֲחֹוּהִי וּבֵין
גֵּיזְרֵיהִי: יֵלָא תְּשִׁתְּמוּדְעוּן
אֲפִין בְּדִינָא מְלִי זַעֲרָא

אבן עזרא

רשי

פירשתיו (נז): מן שמוע. שם הפועל (נח) כמו זכור את יום השבת (שמות ב ח) והוא שמוע שמעו, או שמעו שמוע (נט): גרו. כבר פירשתיו (ס): יז תכירו. להכריח (סא)

חמים ורעים חלק ונחלה וכל לשון חבה נד): אנשים חכמים וידועים. אבל נבונים לא מלאתי זו אחת משבע מדות שאמר יתרו למשה ולא מלא אלא ג' חגשים לדיקים חכמים וידועים (מז) נה): ראשים עליכם. שתנהגו בהם כבוד ראשים במקח ראשים במוכר ראשים במושא ומתן נכנס (מביתו לב"ה) אחרון ויולא ראשון (נג) שרי אלפים. אחד ממונה על חלק: שרי מאות. אחד ממונה על מאה: ושופרים. מניתי עליכם לשפטיכם אלו הכופתין והמכין ברצועה על פי הדיינין (נד) (נו) ואצוה את שפטיכם. אמרתי להם הווי מהונים (מה) אם בא דין לפניך בפעם אחת שמים ושלש אל האמר כבר בא דין זה לפני פעמים הרבה אלא היו נושאים ונותנים בו: בעת ההיא. משמיתים אמרתי להם אין פכשיו כלשעבר לשעבר הייתם ברשות עלמכם פכשיו הרי אתם מסועבדים ללצור נח): שמוע. לשון הווי (מו) אורכ"ט בלע"ז (מז) כמו זכור ושמור נט): ובין גרו. זה בעל דין שאוגר עליו דברים (ס) ד"א ובין גרו חף על עסקי דירה בין חלוקת אחים אפילו בין תנור לכיריים (סא) (יז) לא תכירו פנים במשפט. זה הממונה להוסיב

קרני אור

יהל אור

רבו העסק, עסקי הדבר מרובים כל כך עד שנעשו עליה למשל, ושמושי "טרמכס ומשחכס וריבכס" וכוח העסק המרובס הנמשך מהכנסת קבוצ גדול כס, היו עלי לטורס (ישע"א ח יד) שכשיוזמן לחדס עסק שמוכס אמתו כול שבו עליו לטרס, וכאלו כל העולם כולו אינו כדאי לו להסלימו:

מנחת יהודה

מקורי רשי

הם דברי תוכחה, וזה מטעם שמספר בשבתן, ששמעו ועשו כדבר משה, לכן פי' שלעולם דברי קשות הן: (מב) והשבע מדות, הם ד' מדות שחשב יתרו אנשי חיל, יראי אלהים, אנשי אמת, שונאי בצע, ושלשה שחשב משה כאן, חכמים, ינבונים, וידועים, ובין הכל שבע, ויהיה פי', וזו אחת מהשבע מדות שאמר יתרו למשה, ששם הארבע וכאן השלש הרי שבע, וכ"ה (רב"ר פ"א י') צריכים הדיינים שיהא בהן שבע מדות ואלו הן חכמים, ונבונים, וידועים, וארבע כסה שכתוב (שמות י"ח כ"א) ואתה תהוה וגו' הרי שבע, ומבואר שם המעם למה לא נכתבו שבע כאחת, ועיין ברד"א ובהכוה"ק בה שביארו בזה: (נג) צ"ל נכנס ראשון ויצא אחרון, וכ"ה (ספרי): (נד) פי' עפ"י השרים הנזכרים, כי הם היו ג"כ השופטים, ובפס"ו, אלו הלויים המכים ברצועה, כענין שנאמר, ושופרים הלויים למיכם (דה"ב י"ב י"א) ואמר והלויים מחשים לכל העם (נחמיה ח' י"א) (פי' שהיו מזהירין לכל העם לחשות): (נז) אף שאין צו אלא לשון ורת ולפה פי' בכאן שהוא לשון המתנה שהוא מכש בהיפך, וי"ל שאף כאן הוא לשון שמוע ההמהנה יודרו להיות נושאין ונותנין בו (רע"ב) (מו) מדנקס בקט"ץ, דאי הוה ציווי היה ליה לנקוד בשו"א: (מח) כבר כתבתי בכמה מקומות, כי כן מדרך העברים לתשיל אחת מאותיות אגד"י על הפעלים השניים ולעשותם שלישים, ולפעמים יכפילו האות האחרון, גם יוסיפו ג"ן בראשם או בסופם, ועיקר

אונקלוס

דברים א דברים 11 ו

הַמְדַבֵּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא הַהוּא
 אֲשֶׁר רְאִיתֶם בְּדֶרֶךְ הַיַּם הַיָּמִי
 כַּאֲשֶׁר צִוִּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֲתָנוּ
 וַנֵּבֵא עַד קִדְשׁ בְּרִנֵּעַ : כ וַאֲמַר
 אֵלֵיכֶם בְּאַתֶּם עַד-יַם הַיָּמִי
 אֲשֶׁר-יְהוָה אֱלֹהֵינוּ נָתַן לָנוּ כַּאֲדָמָה
 נָתַן יְהוָה אֱלֹהֵיךָ לְפָנֶיךָ אֶת-הָאָרֶץ
 עַל־הַיָּם כַּאֲשֶׁר דָּבַר יְהוָה אֱלֹהֵי
 אֲבֹתֶיךָ לְךָ אֶל-יִשְׂרָאֵל וְאֶל-
 תַּחַת : שְׁלִישִׁי כַב וּתְקַרְבוּן אֵלַי כִּלְכֶם
 וְהִתְאֲמֵרוּ נִשְׁלַחָה אֲנָשִׁים לְפָנֵינוּ
 וַיַּחְפְּרוּ לָנוּ אֶת-הָאָרֶץ וַיָּשֻׁבוּ אֲתָנוּ

דבא ודחילא ההוא די
 חזיתון אורח טורא
 דאמנאה פמא די פקיד
 די אלהא יתנא ואתינא
 עד נקם נראה: כנאמרית
 פטון אתיתון עד טורא
 דאמנאה די יי אלהא
 זיהב קנא: כא חזי יתב
 יי אלהא קדמך ית
 ארעא סק אחסין פמא
 די פקיד " אלהא
 דאבהתך לך לא תדחיל
 וקא תתבר: ככ וקריבתון
 לותי פולכון ואמריתון
 נשלח גוברין קדמנא
 ויאלינו קנא ית ארעא
 ויתיבו יתנא פתנמא ית
 ארעא די ניסקבה וית
 קרויא די געור להן:

אבן עזרא

כל המדבר, זהו אחד עשר יום (סד): ומעם
 הר האמורי. (סה) כי כן כתיב, בשעיר עד
 חרמה (למטה פ' מד) (סו), והטעם שנצא
 להר האמורי (סז): כא רש. במשקל
 שב (סט), פנורת ירושה (סט): תחת, כמו
 ידל כבוד יעקב (ישעי' יז ד) מפעלי הכפל (ע):
 כב, ויחפרו, כמו לחפור את כל הארץ
 (יהושע ב ג) כי החופר יחפש מה שיש
 בסתר (עח): אשר נבוא אליהן, בתחלה (עכ):

וישיבו אתנו דבר, באיזה לשון הם
 אור

ע"פ השלמים, ככל ואלת כה על משקל הנחיים (המעמר):
 (ע) ושרשו ללל, אף תחת מפעלי הכפל ושרשו תחת:
 (עא) וזהו ההבדל בין החופר את הארץ ובין התר
 והמרגל שהחופר הוא בעומק במקום אחד לדעת
 מחשבות אנשים וכתריהם, וע"כ נקרא הכורה בחר
 עמוק מאוד חופר, לפי שהוא דומה למחפש ביותר
 אחר החופר כ"כ וע"כ לא תמצא אלל חופר לשון בור
 כ"א בחר, כי החופר ביותר ימצא בחר מים היים,
 ובבור לא תמצא כ"א לשון כורה כי יכרה איש בור
 (שמות כא לג): (עכ) לכבוש, וכן פי' רש"י:

מנחת יהודה

נפשות, ועיין רמב"ן מה שביאר בזה: נה) דאל"כ מה
 ב', כ"א: (עו) ספרי, פס"ו ילקוט תת"ד:

רש"י

נחשים כקורות, עקרים כקשתות (עג):
 (כב) ותקרבון אלי בלכם, בערצוביא (נה) (עד)
 ולהלן הוא אומר ותקרבון אלי כל ראשי
 שבטיכם וזקניכם ותאמרו הן הראנו וגו' (עה)
 אותה קריבה היתה הוגנת ילדים מכבדים
 את הזקנים ושלחום לפניהם זקנים מכבדים
 את הראשים ללכת לפניהם אבל כאן ותקרבון
 אלי כולכם בערצוביא ילדים דוחפין את
 הזקנים וזקנים דוחפין את הראשים (עו): וישיבו אתנו דבר, באיזה לשון הם
 יהל

(סד) כי מהורב עד קדש ברנע הוא דרך י"א יום, וכן
 פי' למעלה: (סה) למעלה פ' ב' אמר דרך הר שעיר,
 וכן יאמר הר האמורי: (סו) והכל אחד, כי כן כתיב
 למטה וילא האמורי היושב בהר ההוא וגו' ויכתו אתכם
 בשעיר עד חרמה, כי הר האמורי ורר שעיר סמוכים,
 זהנה באותם הי"א יום הלכו כל המדבר דרך הר שעיר,
 ואחר הי"א יום ילאתם להר האמורי: (סז) כי כן
 צוה ה' שנלא להר האמורי (למעלה פ' ז): (סה) שב
 שרשו ישב, רש שרשו ירש: (סט) וכוונתו, כי אף
 שהעמיד מן ירש הוא אירש, והיה ראוי להיות הנווי
 מקורי רש"י

תת"ג: עג) ספרי פס"ו ילקוט תת"ג: עד) ספרי, מדרש
 חגדה, פס"ו, ילקוט תת"ד: עה) למטה כ',

דָּבַר אֶת־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר נָעַלְתָּהּ לָּךְ וְאֵת הָעֵדוּתִים אֲשֶׁר נָבֵא אֱלֹהֶיךָ : כִּי וַיֵּשֶׁב בְּעֵינַי הַדָּבָר וְאָקַח מִכֶּם שְׁנַיִם עָשָׂר אַנְשִׁים אִישׁ אֶחָד לְשִׁבְטָא : כִּי וַיִּפְּנוּ וַיַּעֲלוּ הַהֵרָה וַיָּבֹאוּ עַד־נַחַל אֲשַׁכְּלָ וַיִּרְגְּלוּ אֹתָהּ : כִּי וַיִּקְחוּ בַיָּדָם מִפְּרֵי הָאָרֶץ וַיֹּרִידוּ אֵלֵינוּ וַיֵּשְׁבוּ אֹתָנוּ דָּבָר וַיֹּאמְרוּ טוֹבָה הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ נָתַן לָנוּ : כִּי וְלֹא אֲבֵיתֶם לָעֶלְתָּ וְתַמְרוּ אֶת־פִּי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם :

כִּי וַיִּשְׁפַּר בְּעֵינַי פְּתֻנְמָא וְדִבְרֵית מְנַכּוּן תְּרִין עֲשָׂר נְוֵב רִין נְבִיא חַד לְשִׁבְטָא : כִּי וְאֶת־פְּנִיָּו וְסִלְקִיו לְטוֹרָא וְאֶתּוּ עַד נַחֲלָא דְאֲתַפְּלָא וְאֵלֵינוּ יָתָה : כִּי וְנִסִּיבוּ בִידֵיהוֹן מֵאֲפָא דְאַרְעָא וְאֶחִיתוּ לָנָא וְאֶת־יְבוּ יִתְנָא פְּתֻנְמָא וְאֶמְרוּ טָבָא אַרְעָא דִּי אֱלֹהֵנָא יְהִיב לָנָא : כִּי וְלֹא אֲבֵיתוֹן לְמִיִּסַּק וְסִרְיָתוֹן עַל

רש"י

אבן עזרא

כִּי וַיֵּשֶׁב בְּעֵינַי הַדָּבָר . בעבור שכלכם חסבתם על זה (עג) : כִּי וַיֹּרִידוּ . בעבור נובה העץ (עד) והאמת בעבור היותם לכבוש (עט) : (כג) וַיֵּשֶׁב בְּעֵינַי הַדָּבָר . צעיני ולא צעיני המוקוס (ח) (פ) ואם צעיני משה היה טוֹב למה אמרה בהוכחות משל לאדם שאומר לחבירו מכור לי חמורך זה אמר לו הן נותנו אהה לי לנסיין אמר לו הן בהרים וגצעות אמר לו הן כיון שראה שאין מעכבו כלום אמר הלוקח בלבו בטוח הוא זה שלא אמלא בו מוס מיד אמר לו מול מעותך ואיני מנסה מעתה אף אני הודיתי לדבריכם שמא תחזרו בכס כשתראו שאיני מעכב ואחס לא חזרתם בכס (פא) : וְאָקַח מִכֶּם . מן הכרוזים שצכס מן המסולתים שצכס (עט) (פב) : שְׁנַיִם עָשָׂר אַנְשִׁים אִישׁ אֶחָד לְשִׁבְטָא . מגיד שלא היה שצט לוי עמהם (ס) (פג) : (כד) עַד נַחַל אֲשַׁכְּלָ . מגיד שנקרא ע"ש סופו סא) (פד) : וַיִּרְגְּלוּ אֹתָהּ . מלמד שהלכו בה ארבעה הומנין שתי וערב סב) (פה) : (כה) וַיֹּרִידוּ אֵלֵינוּ . מגיד שה"י גבוה היה מכל הארלות פו) : וַיֹּאמְרוּ טוֹבָה הָאָרֶץ . מי הם שאמרו טובתה יהושע וכלב פז) : (כו) וְתַמְרוּ . לשון התרסה סג) התרסתם יהל אור

(עג) כמ"ש ותקרבון אלי כולכם, וכן פי' רב"ה : (עד) אמר לשון ירידה, שהורידו הפירות :

מקורי רש"י

מנחת יהודה

עז) ספרו ילקוט תה"ד : עה) ספרי, ילקוט שם : עט) ספרי ילקוט שם : פ) ספרי, סוטה ל"ד ב', פס"ו, ילקוט שם : פא) ספרי מדרש אגדה פס"ו ילקוט שם : פב) ספרי ילקוט שם : פג) ספרי ילקוט שם : פד) ספרי ילקוט תת"ה : פה) ספרי ילקוט שם : פז) ספרי סנהד' פ"ו ח' קדושין ס"ט ח' זמנים כ"ד ב' ועין רש"י שם ד"ה וא"י גבוה ילקוט תת"ה : פז) ספרי ילקוט תת"ה :

תוכחה היא זו : יז) כדי שגדע את לשונם : יז) כי באמת אין דרך שאין בה תקמיכות, והם ביקשו תואנה : יח) שכן אמר לו השם שלח לך (במד' י"ג ב') ופי' שלח לך לדעתך אני איני מציה לך : יט) מלשון סלת : ס) דאל"כ היו שלשה עשר, ולא שלח משבט לוי מפני שלא היה להם חלק בארץ ומשמע שאף בתלונה לא היו דאל"כ יהיו שלשה עשר : סא) דעדיין לא כרתו האשכול : סב) פי' שהלכו ארבעה שורות וכן (ב"מ צ"א א') פועלים אוכלים בהליכתן מאומן לאומן, ופי' רש"י שם משורה לשורה ועין ערוך השלם ערך "און" שיגרום מאונא לאונא, ומלשון וירגלו, דרשו רז"ל (ספרי) שרגלו אותה יפה בהליכת שתי וערב : סג) והוא ענין כרי ופישע, עין רש"י בפר' ב"ב ל"ד, ובמנחת יהודה אות ל"א :

עין

כז וּתְרַנְּנוּ בְּאֵלֵיכֶם וּתֹאמְרוּ
 בְּשִׁנְאֵת יְהוָה אֲתָנוּ הוֹצִיאָנוּ מֵאֶרֶץ
 מִצְרַיִם לָתֵת אֵתָנוּ בְּיַד הָאֱמֹרִי
 לְהַשְׁמִידֵנוּ: כח אָנְהוּ אֲנַחְנוּ עֲלֵינוּ
 אֲחֵינוּ הִמָּסוּ אֶת־לִבָּנוּ לֵאמֹר עִם
 גְּדוֹלֹתֵיכֶם מִמֶּנּוּ עָרִים גְּדוֹלֹת וּבְצוּרֹת
 בְּשָׁמַיִם וְגַם־בְּנֵי עֲנָקִים רָאִינוּ שֵׁם:
 כט וְאָמַר אֲלֵכֶם לֹא־תַעֲרֹצוּן וְלֹא־
 תִירָאוּן מֵהֵם: ל יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם
 הֵהָלֵךְ לְפָנֵיכֶם הוּא יִלְחֶם לָכֶם
 כָּכֵל אֲשֶׁר עָשָׂה אֶתְכֶם בְּמִצְרַיִם

מימרא דיי אלהכון :
 כז ואתרענו באלהינו
 במשפניכון ואמרנו
 בידסני ייתנא אפקנא
 מארעא דמצרים לממסר
 יתנא בידא דאמריה
 לשפידנו: כח אנהו
 אנחנו עלינו
 אנהנא סלקין אנהנא
 תברו ית לבנא למימר
 עם סני ותקיף מננא
 קרוין ברבון ובריון עד
 צית שמיא ואף בני
 גברי חוניה תמן:
 כט ואמרית לבון לא
 תתברון ולא תדחלו
 מנהון: ל יי אלהכון
 דמדבר קדמיכון הוא
 יגיה לבון ככל די עבד

אבן עזרא

רשי

כנגב (עס): כז ותרגנו. כמו ורוננו ילמדו
 לקח (ישעי' כט, כד) (עו) והוא סבנין
 נפעל [י] כמו אל תעצבו (ברא' סה ה) (עז):
 כט לא הערצון. כמו לא תפחדון והוא מנזרת
 והוא מעריצכם (ישעיה ח יג) והטעם שבר
 הלב בפחד (עס): ל ילחם לכם.

כנגד מאמרו פח): (כז) ותרגנו. לשון הרע
 וכן דברי נרגן פט). אדם המוליא דבה סד):
 בשנאת ה' אתנו. והוא היה אוהב אתכם
 אבל אתם שונאים אותו סה) משל הדיוט
 אומר מה דבלבך על רחמך מה דבלביה
 עלך סו) ז): בשנאת ה' אתנו הוציאנו

מארץ מצרים. הולאתו לשנאה היתה צא)
 מדות אחת של שקיח סו) ואחת של בעל סח) למי שהוא אוהב נותן של שקיח ולמי שהוא
 שונא נותן לו של בעל ארץ מלרים של שקיח היא שגילוס עולה ומסקה אותה וארץ כנען
 של בעל והוליאנו ממלרים לתת לנו חת ארץ כנען: (כח) ערים גדולות ובצורות
 בשמים. דברו הכתובים לשון הבאי סט) צב): (כט) לא תערצון. לשון שצירה כתרגומו
 תומה לו בערון נחלים לשכון צג). לשבור נחלים ט): (ל) ילחם לבם. בשבילכם:

מארץ מצרים. הולאתו לשנאה היתה צא)
 מדות אחת של שקיח סו) ואחת של בעל סח) למי שהוא אוהב נותן של שקיח ולמי שהוא
 שונא נותן לו של בעל ארץ מלרים של שקיח היא שגילוס עולה ומסקה אותה וארץ כנען
 של בעל והוליאנו ממלרים לתת לנו חת ארץ כנען: (כח) ערים גדולות ובצורות
 בשמים. דברו הכתובים לשון הבאי סט) צב): (כט) לא תערצון. לשון שצירה כתרגומו
 תומה לו בערון נחלים לשכון צג). לשבור נחלים ט): (ל) ילחם לבם. בשבילכם:

קרני אור

יהל אור

[י] הוא מי שהתמדה מלאכת הסתול צו, לפיכך שג פעול
 ולא הוא פועל, והם האנשים שדעתם ומחשבותם להרע
 ועסקם בענין התלונה והסכסוך ומלאים בפיסם מה שאין
 ג"כ מבנין נפעל: (עס) וכן פ' הח' ז"ל שס:

(עס) כמ"ס עלו זה כנגב (במד' יג יז) ויעלו כנגב
 (שס שס כב) וכשחזרו משם ירדו: (עו) וענינו התלונה
 והתרעומת בהשאי כח"ל והתרעמלון: (עז) שהוא
 ג"כ מבנין נפעל: (עס) וכן פ' הח' ז"ל שס:

מנחת יהודה

מקורי רש"י

סד) עיין קרני אור הערה י': סס) לפי שאתם שונאים
 אותו דנתם בלבבכם שהוא ית' שונא אתכם: סז) ואתם
 דנתם לפי המשל: סז) פ"י שדה שעומדת בהר וצריך
 להשקותה תמיד: סח) שדה שהיא בעמק, ואינו צריך
 פ"י לשון גומא, שאינו מדקדק בדבריו ובגמ' (חולין
 דברו נביאים לשון הוא, דברו חכמים לשון הוא"י: ט) הוא חשבר
 והנניק שעושה הנחל סביבותיו:

פח) עיין רש"י במד' כ"ב ל"ד: פט) משלי י"ח ח':
 צ) ספרי, תנחומא ב' הוספה לפי שלח ולקוט תת"ס:
 צא) תנחומא ב' סס: צב) ספרי ולקוט תת"ס: צג) חיוב
 להשקותה, ואין בה הפסד אם אין משקה אותה: סט) פ"י
 צ"ב, "הוא"י", דברה תורה לשון הוא, דברו נביאים לשון הוא, דברו חכמים לשון הוא"י: ט) הוא חשבר
 והנניק שעושה הנחל סביבותיו:

לְעֵינֵיכֶם : לֹא וּבַמְדַבֵּר אֲשֶׁר רָאִיתָ
 אֲשֶׁר נִשְׁאַף יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כַּאֲשֶׁר
 יֵשָׂא אִישׁ אֶת־בְּנוֹ בְּכַל־
 הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הִלְכְתֶם עַד־בְּאֶפְסֹם
 עַד־הַמָּקוֹם הַזֶּה : לֵב וּבַדְבָר הַזֶּה
 אֵינְכֶם סְאֵמִינִם בִּיהוָה אֱלֹהֵיכֶם :
 לֵב הַהֵלֶךְ לְפָנֵיכֶם בַּדֶּרֶךְ קְתוּר לְכֶם
 מָקוֹם לְחַנְתְּכֶם בְּאֵשׁ לִיקָה
 קְרִאתְכֶם בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר תִּלְכוּ־בָהּ
 וּבְעֵנָן יוֹמָם : לֵב וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת־
 קוֹל דְּבָרֵיכֶם וַיִּקְצֹף וַיִּשְׁבַּע לֵאמֹר :
 לֵב אִם־יִרְאֶה אִישׁ בְּאֲנָשִׁים הַאֲלֹהִים
 הַדּוֹר הַרְעֵהוּ אֵת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה
 אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָתֵת לְאֲבֹתֵיכֶם :

עִמְכוֹן בְּמִצְרַיִם לְעֵינֵיכֶם
 לֹא וּבַמְדַבֵּר דִּי חֲזִיתָ
 דִּי סוֹבְרֵךְ יִי אֱלֹהֶיךָ כַּמָּא
 דִּי מְסוֹבֵר גְּבֵר יֵת בְּרַה
 בְּכָל אֲרָחָא דִּי תִלְכְתוּן
 עַד מִיִּתְיָכוֹן עַד אֲתָרָא
 הַדִּין : לֵב וּבַפְתָּנְמָא הַדִּין
 לִיִּתְיָכוֹן מִהִי מְנִין
 בְּמִיִּמְרָא דִּי אֱלֹהִיכוֹן :
 לֵב דִּי מְדַבֵּר קְדַמִּיכוֹן
 בְּאֲרָחָא לְאֲתָקְנָאָה לְכוֹן
 אֲתָר בֵּית מִיִּשְׁרַי
 לְאֲשֵׁרִיִּתְכוֹן בְּעַמּוּדָא
 דִּי אֲשֵׁתָא בְּלִי לִיָּא
 לְאֲחִיזִיִּתְכוֹן בְּאֲרָחָא דִּי
 תִהְטוֹן בְּהָ וּבְעַמּוּדָא
 דִּי עֵנָנָא בִּיִּמְרָא :
 לֵב וַיִּשְׁמַע קְדָם יִיִתְקַל
 פְּתָנְמִיכוֹן וּדְגוּ וְקִיִּם
 לְמִיִּמְרָא : לֵב אִם יִחֲזִי גְבֵר
 בְּגִבּוּרִיא הָאֲלִין דְּרָא
 בִּישָׂא הַדִּין יֵת אֲרָשָׂא
 סְבָתָא דִּי קִימִית לְסַפֵּן

אבן עזרא

בשבילכם (עט) : לֵב לחנותכם, איננו פעל
 יוצא (פ) כי לא מצאנו מזה הבנין כן (פא) :
 לראותכם. נפתח הלמ"ד (פג), ללמד על האות
 שהוא ה"א, ה"א הדעת הנעדרת (פג) :

רש"י

(לא) ובמדבר אשר ראית. מוסב על
 מקרא שלמעלה הימנו ככל אשר עשה אחכס
 במלכים ועתה חף במדבר אשר ראית כי
 נשאלך (פא) וגו' : כאשר ישא איש את
 לבו לפני מלך ישראל וגו' (צד) משל
 למהלך בדרך וכו' לפניו וכו' לשבותו וכו' (עג) : (לג) ובדבר הזה. שהוא מבטיחכם
 להביאכם אל הארץ אינכם מאמינים בו. (לג) לראותכם. כמו להראותכם (עג) וכן
 לנחותם הדרך (צה) וכן לשמיע בקול תודה צו) וכן ללכת לגיד בזרעאל צו) :

בנו. כמו שפירשתי חלל ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל וגו' (צד) משל
 למהלך בדרך וכו' לפניו וכו' לשבותו וכו' (עג) : (לג) ובדבר הזה. שהוא מבטיחכם
 להביאכם אל הארץ אינכם מאמינים בו. (לג) לראותכם. כמו להראותכם (עג) וכן
 לנחותם הדרך (צה) וכן לשמיע בקול תודה צו) וכן ללכת לגיד בזרעאל צו) :

יהל אור

כמו לראותכם : (פא) כי לא נמצא הפעיל משרש חנה :
 (פג) כי הלמ"ד ראוי לנקודת חירק : (פג) ונד"ק
 , שהוא ה"א הפעיל הנעדרת, והמעמר כתב גל"ל

(עט) וכן פי' רש"י ז"ל : (פ) כמו להנחותכם, ונפתח
 למ"ד להנחותכם מפני אות הגרונית, כי הראוי שיהיה
 הלמ"ד בחירק ולא נוכל לומר גם זה מבנין הפעיל

מקורי רש"י

ל, ו' : צד) שמות י"ד כ' : צה) שמות י"ג כ"א : צו) מה
 כ"ו ו' : צו) ח"ב ע' ש"ו :

מנחת יהודה

טא) ולדעת הרמב"ם אשר ראית, מוסב על המדבר,
 כי הוא מובדל בפעם, וכן אמר למעלה, את כל המדבר
 הגדול והנורא שהוא אשר ראיתם (פ' י"ם) וע"ז כתב
 שד"ל, ולפי ביאורו הוצרך להשמיט אשר השני : (פג) עיין רש"י שמות י"ד כ', שם סבואר כל המסל : (עג) ר"ל
 שהתיבה מקור מבנין הפעיל, והשמיטו ה"א הפעיל והסילו הפיעתה על הלמ"ד וכן לכל התיבות שהביא רש"י ו"ל
 לדונמא

אונקלוס

דברים א דברים ח 15

לו זולתי כלב בן יפנה הוא יראנה
 ולו אתן את הארץ אשר דרך בה
 ולבניו יען אשר מלא אחרי יהוה:
 לו גם בי התאנף יהוה בגללכם
 לאמר גם אתה לא תבא שם:
 לח יהושע בן נון העמד לפניך הוא
 יבא שמה אתו חזק כי הוא ינחלנה
 את ישראל: רביעי לט וטפכם אשר
 אמרתם לבו יהיה ובניכם אשר
 לא ידעו היום טוב ורע המה יבאו
 שמה ולקחם אתננה והם ירשוה:
 ואתם פנו לכם וסעו המדברה

לאבהתכון: לו אלהן פלב
 בר יפנה הוא יחונה ולה
 אתן ית ארעא די דרך
 בה ולבנהי חקף די
 אשלים בתר דחלפא
 די: לו אף עלי הוה רנומן
 קדם יי בדיכון למימר
 אף את לא תעול תמן:
 לה יהושע בר נון דקאם
 קדמך הוא ייעול תמן
 יתה תקף ארי הוא
 יחסננה לישראל:
 לט וטפכון די אמרתון
 לבוא יהון ובניכון די לא
 ידעו יומא דין טב וביש
 אנון יערון לתמן ולחון
 אתננה ואנון יירחנה:
 ואתון אתפניו לכון
 וסעו למדברא ארחימא

אבן עזרא

לו זולתי, היו"ד נוסף כי נמצא בלא יו"ד (סד) ו
 ולו אתן את הארץ אשר דרך בה, היא
 חברון (פה): לו כבר ביארתי (פו) כי אמו
 הנז"ן טובלע בפ"א (פו) והוא בלשון ארמית
 נראית (פת), גם הוא סגורת כי אנפת בי
 (ישעי' יב א) (פט), גם בי התאנף ה' (ל)
 הזכיר כלב בתחלה (לא) כאשר פירשתי (נ)
 ואח"כ יהושע: לח העומד לפניך, הוא
 משרתו (נג): לט אשר לא ידעו היום, באותו
 היום (נד): טוב ורע, על רובם דבר הכתוב (נז):

רש"י

(לו) אשר דרך בה, חברון עד) שנאמר
 ויבא עד חברון צח): (לו) התאנף, נתנולח
 רוגז עה) צמ): (מ) פנו לכם, אמרתי
 להטביר אחכס דרך רוחב ארץ אדום עה*)
 ללד לפון ליכנס לארץ קלקלתם וגרמתם לכם
 טכוב: פנו לכם, לאחוריקם ותלכו במדבר
 ללד ים סוף שהמדבר שהיו הולכים בו
 לדרומה של הר שעיר היה מפסיק בין ים
 סוף להר שעיר עתה המשכו ללד הים ותסבנו
 את הר שעיר כל דרומה מן המערב למזרח:

את הר שעיר כל דרומה מן המערב למזרח:

אור

(ג) וענינו הרות"ף: (לא) קודם יהושע: (נב) צמד'
 (יד, כד, ול'): (נג) העמידה הוא בשירות, וכן והוא
 עמד עליהם (ברא' יח ח) ות"ח, והוא משמש עלויהון,
 ויש עמידה שענינו כיהון, אל הכהן
 העומד לשרת שם (למטה יו יב): (נד) פי' בלוחו
 היום שנגזרה הגזרה לא ידעו: (נה) שלא ידעו, אבל
 לא על כולם כי מקלחם ידעו, כי הגזרה לא נגזרה על
 מנחת יהודה

יהל
 פ"ח הכנין הנעדרת": (פד) במ"ב (כד יד), זולת
 דלת עם הכרן: (פה) כי דרך ענינו הלך מלשון
 דרך, ופי שהלך נה כלב לבדו כמ"ש ויבא עד חברון
 (צמד' יג כב): (פו) בשמות (כ ב): (פז) כי שרשו
 אנף עיין ביאורי שם: (פח) פי' הנז"ן נראית,
 כמו אנפא אנפין: (פט) וכן יאמר (לחות) ישוב
 אפך, כי היא מגזרת כי אנפת בי:
 מקורי רש"י

צח) צמד' י"ג, כ"ב: צמ) עיין רש"י למטה די כ"ח:
 לדוגמא כאן: פד) והפעם בזה משני ששם ענקים וערים
 בצורות, והוא מלא אחרי ה', כמ"ש ויהם כלב את העם
 ונר' לאמר עלה געלה וירשנו אותה: פס) ר"ל שהוא פעל נגזר משם דבר אף ששרשו אנף ובעבור שלא אמר אנף
 בלשון קל ואמר התאנף בלשון התפעל, לכן פי' נתמלא רוגז (רוו"ה): עכ"ל וקשה והלא שלחו לאדום ולא
 נתנו להעביר אותם כנבולם, ותירץ הרא"ם אלמלא לא חסאנו היה הקב"ה נתן בלב אדום לעבור כנבולו:
 פעל

דַּרְךְ יִם-סוּף: מֵא וְתַעֲנוּ וְתֹאמְרוּ
 אֵלַי חֲטֵאוֹ לַיהוָה אֲנַחְנוּ נַעֲלֶה
 וְנִלְחַמְנוּ כְּכֹל אֲשֶׁר-צִוָּנוּ יְהוָה
 אֱלֹהֵינוּ וְתַחֲגְרוּ אִישׁ אֶת-כְּלֵי
 מִלְחַמָּתוֹ וְתִהְיֶנוּ לַעֲלֹת הַהָרָה:
 מִבְּיָאמֵר יְהוָה אֵלַי אָמַר לָהֶם לֹא
 תַעֲלוּ וְלֹא-תִלְחַמוּ כִּי אֵינֶנִּי
 בְּקֶרְבְּכֶם וְלֹא תִנְגְּפוּ לְפָנַי אִיבֵיכֶם:
 מִג וְאָדַבֵּר אֵלֵיכֶם וְלֹא שְׁמַעְתֶּם
 וְתַמְרוּ אֶת-פִּי יְהוָה וְתִזְדְּרוּ וְתַעֲלוּ
 הַהָרָה: מִד וַיֵּצֵא הָאָמֹרִי הַיֹּשֵׁב בְּהַר
 הַהוּא לְקִרְאתְכֶם וַיִּרְדְּפוּ אֶתְכֶם
 כַּאֲשֶׁר תַּעֲשִׂינָה הַדְּבָרִים וַיִּכְתּוּ

ד ס ו פ : מֵא וְתַעֲנוּ וְתֹאמְרוּ
 וְאִמְרוּ לַיהוָה לִי חֲטֵאוֹ קָדָם יי
 אֲנַחְנָא נִסְק וְנָנִיח בִּיה
 קָרַב כְּכֹל דִּי פִקְדָנָא יי
 אֶלְהֵנָא וְזָרוּתוֹן גְּבַר יִת
 מְנֵי קָרְבֵיה וְשָׂרִיתוֹן
 לְמִסְק לְטוֹרָא: מִב וְאָמַר
 יי לִי אָמַר לְהוֹן לֹא תִסְקוֹן
 וְלֹא תִנְיָחוֹן קָרַב אֲרִי לִית
 שְׁכַנְתִּי שָׂרִיא בִּינֵיכוֹן
 וְלֹא תִתְבָּרוֹן קָדָם בְּעָלֵי
 דְבְבֵיכוֹן: מִג וְאִמְרוּ
 עִמְכוֹן וְלֹא קְבַלְתוֹן
 וְסָרְבַתוֹן עַל גְּזֵרַת מִימְרָא
 דִּי וְאֶרְשַׁעְתוֹן וְסִלְקְתוֹן
 לְטוֹרָא: מִד וַיֵּצֵא אָמֹרֵיה
 דִּי יֹשֵׁב בְּהַר הַהוּא
 לְקִרְמוֹתְכוֹן וַיִּרְדְּפוּ יִתְכוֹן
 כַּמָּא דִּי גַתּוֹן דְּבַרְיָתָא
 וְשָׂרְדוּ יִתְכוֹן בְּשַׁעִיר עַד

אבן עזרא

מֵא וְתִהְיֶנוּ. וְתֹאמְרוּ הֵן (לו) [יא] וְאֵל
 תַּתְּמָה אִיךְ יבֵא פֶעַל נְגוּר מְסֻלָּה מְדוּבַקֶּת (לו) [יב].
 כִּי כֵן מִלַּת עַל (לח), גַּם פֶּן יִשְׁמַצְאוּ אִפּוּנָה (תה'
 פה, טז) (טז) [יג] כֹּאשֶׁר פִּירְשַׁתוּ (ק) [יד] וַיֵּא
 שֶׁהוּא מְגֻזֶרֶת הֵינן וְהַטַּעַם מִדָּה (קח) וְהוּא
 רְחוּק (קכ): מִד וַיֵּצֵא הָאָמֹרִי. הוּא הִבְנַעְנִי כֹאשֶׁר פִּירְשַׁתִּי (קג): כֹּאשֶׁר תַּעֲשִׂינָה הַדְּבָרִים.
 כִּי מִי שִׁינַע אֶל בֵּיתָם מִיֵּד יִרְדְּפוּ אַחֲרָיו וַיִּנְשַׁכּוּהוּ (קד): וַיִּכְתּוּ. פִּירְשַׁתוּ מְגֻזֶרֶת וּכְתוּתִי

רש"י

(מא) וְתִהְיֶנוּ. לִי הִכְנוּ (עו) וְעָלִינוּ אֶל
 הַמָּקוֹם (ק) זֶה הַלְשׁוֹן שֶׁאִמְרַתְּם לִשׁוֹן-הֵן
 כְּלוּמַר כּוֹדְמַנְתֶּם (עו): (מב) לֹא תַעֲלוּ. לֹא
 עָלִייה תֵּהֵא לְכֶם אֶלָּא יִרְדֶּה קֵא): (מד) כֹּאשֶׁר
 רְחוּק (קכ): מִד וַיֵּצֵא הָאָמֹרִי. הוּא הִבְנַעְנִי כֹאשֶׁר פִּירְשַׁתִּי (קג): כֹּאשֶׁר תַּעֲשִׂינָה הַדְּבָרִים.
 כִּי מִי שִׁינַע אֶל בֵּיתָם מִיֵּד יִרְדְּפוּ אַחֲרָיו וַיִּנְשַׁכּוּהוּ (קד): וַיִּכְתּוּ. פִּירְשַׁתוּ מְגֻזֶרֶת וּכְתוּתִי

קרני אור

צִלְבַס, וְזֶה שֶׁאָמַר בְּאֵלֵיכֶם (רד"ק שֶׁשׁ רַגְו): [יא] וְכֵן
 פָּחַר מִנְחָם (מִמְגֻזֶרֶת מִנְחָם): [יב] כִּי לֹא יִדְעוּ כִּי לֹא יִדְעוּ כִּי מִלּוֹת
 הַעֲנִינִים לֹא יִשְׁמָעוּ בְּפִעֲלִים: [יג] וְכִי לֹא יִדְעוּ מִנְחָם, וְכִי
 בִּסְ הַגְּלוּי לְהַרְיֹק"ס ז"ל, כִּי הִרְבֵּה נִמְצְאוּ מִלּוֹת הַדְּבַק
 שֶׁהֵם מִלּוֹת הַעֲנִינִים פְּעָמִים מְצֻרְפִים בְּשִׁמּוֹשׁ, כְּמוֹ נִשְׁלַחִי
 חִימִיךְ חֲפוּכָה (תה' פח טו) שֶׁהוּא מִלְשׁוֹן פֶּן, כִּי אָמַר הַמְשׁוֹרֵר
 עָלַי סִמְכָה חֲמַתְךָ (שם שם ט) כִּי תִמְכֶּה יִמִּיךְ (תה' סג
 ט) וְאֵלֶיךָ אָמַר, נִשְׁלַחִי חֲמִיךְ חֲפוּכָה, כֹּל יָמֵי חַיֵּי
 מִפְּסָד פֶּן יִגְדְּמוּ לִי עֲוֹנוֹתַי, וְכֹל שֶׁעַם וְשֶׁעַם חַיֵּימוֹתֵי אֹמֵר
 פֶּן יִהְיֶה כֵּךְ וְכֵךְ, וְאִפְּסֹכֶה מִלְשׁוֹן פֶּן, כֹּל עַתְּ חַיֵּימוֹתֵי אֹמֵר
 פֶּן וְפֶן, וְכֵן יִתְכַן לְחַיֵּימוֹתֵי מִן הֵן וְחַיֵּימוֹתֵי זֶה הַפֶּן
 וְשִׁלְיִךְ: [יד] וְאֹרֶת וְשָׂרִיתוֹן לְמִיִּסְק לְטוֹרָא, וְפִי רַמ"ל
 בְּאֹרֶתֵי שֶׁם: (קד) הַמְשִׁיל הָאָמֹרִי לְדְבוּרִים, כִּי אֵלֶּה לֹא יִמְחִינּוּ שִׁוּשֵׁיט אֶדָם יָדוֹ בְּכוֹזֶרֶת, רַק תִּיִּכַף בְּקָרְבוֹ אֶל מִקּוֹם

יהל אור

פְּחוּתִים מְעַשְׂרִים שָׁנָה, וְכֵן י"ח וי"ט בְּטַח יִדְעוּ רַק
 רֹבֵם שֶׁהֵיוּ קִטְנִים הֵם לֹא יִדְעוּ: (לו) וְכֵן פִּי הַרְשָׁב"ס
 מִלְשׁוֹן הֵן, כְּלוּמַר אִמְרַתְּם הִכְנוּ וְעָלִינוּ: (לז) כֵּן קוֹרִין
 הַמְּלָה שֶׁהִיא מִקְשֶׁרֶת הַעֲנִין, וְהִיא מוֹדְבַקֶּת לְמִלָּה
 שֶׁאֲחֵרֶיהָ, וַיִּקְשֶׁה כִּי וְתִהְיֶנוּ הוּא פֶעַל אִיךְ יִבֹּא מְגֻזֶרֶת
 הֵן: (לח) וַיִּתְרַן כִּי כֵּן מִלַּת עַל, וְהַמְּלָה "אֵעֲלֶה" הוּא
 מְגֻזֶרֶת עַל: (לט) וְהוּא מְגֻזֶרֶת פֶּן: (ק) עֵינֵי פִי הֵם
 בְּתֵה"ש: (קא) כֵּן הוּא בְּעָלֵי הַתּוֹם שֶׁהֵיוּ אֹמְרִים
 מִטַּפְּהָ נִתְמַלְּא הֵן, מִדְּבַר מוֹעֵט נִתְמַלְּאֵת סִלְחָם,
 כְּלוּמַר בְּשִׁבִיל דְּבַר מוֹעֵט כַּעַם הַקְּבָ"ה עָלֵינוּ: (קב) עֵינֵי
 רַשָּׁי ז"ל וְכַמְנַחֵת יְהוּדָה: (קג) בְּמִד' (יד כה), עֵינֵי
 מִקּוֹרֵי רַשָּׁי

מנחת יהודה

(עו) בְּעַל גְּזֵרֶת מְסֻלָּה הֵן, וְהַתִּי"ו שִׁימוּשִׁית, סִימָן לְנוֹכְחִים: (ק) בְּמִד' י"ד מ' מוֹדַע אֲגִידָה: (קא) סְפִירָה, תַּנְקוּמַת בִּי
 (עו) פִּי גְזֵרֹתָם לְשׁוֹת כֵּךְ, וְכֵאֵילוֹ אָמְרוּ בְּפִירוּשׁ הֵן:

מִקּוֹרֵי רַשָּׁי (ק) בְּמִד' י"ד מ' מוֹדַע אֲגִידָה: (קא) סְפִירָה, תַּנְקוּמַת בִּי
 (עו) פִּי גְזֵרֹתָם לְשׁוֹת כֵּךְ, וְכֵאֵילוֹ אָמְרוּ בְּפִירוּשׁ הֵן:

אתכם בשעיר עד-חרמה :
מה ותשבו ותבכו לפני יהוה ולא
שמע יהוה בקלכם ולא האזין
אליכם : מו ותשבו בקדש ימים
רבים כימים אשר ישבתם : ב ונפן

חרמה : מה ותבתון
 זביתון קדם יון לא קביל
 י צלותכון ולא אצית
 למליכון : מו ותבתון
 בקרם ימין סגיאין
 פ' וס' א די יתבתון :
 א ואתפנינא ונפ' לנא
 קמ' דנא ארח ימא דסוף

אבן עזרא

רש"י

(תה' פט כד) (קה) : עד חרמה. מקום (קו)
 או שם הפעל (קז) : מו ותשבו בקדש. קדש
 ברנע (קח) : ימים רבים כימים אשר ישבתם.
 ברנול הארץ (קט) [טו] ואם טען טוען המרגלים
 ישבו לבדם (קי) [טז] הנה בן כמספר הימים

תעשינה הדבורים. מה הדבורה הזאת
 כשהיא מכה את האדם מיד מתה אף הם
 כשהיו נוגעים בכס מיד מתים עה) (קב) :
 (מה) ולא שמע ה' בקולכם כזיכול
 עשיתם מדת רחמיו כאלו חכורי עט) (קג) :

(מו) ותשבו בקדש ימים רבים. י"ט שנה שנאמר כימים אשר ישבתם צפאר המסעות
 והם היו ל"ח שנה פ) י"ט מהם עשו בקדש וי"ט שנה הולכים ומטורפים וחזרו לקדש פה)
 כמו שנאמר ויניעם במדבר קד). כך מלאתי צמד עולם קה) : (ח) ונפן ונסע

קרני אור

יהל אור

(פתרון המלות) ענין חסיסה וקבוץ, ומרגס גדוד (ברח'
 מט, יע) משרית, וכן לכל חיל פרעה (שמות יד כח) לכל
 משרית פרעה, והכל"ג פי' המרגום שהוא מלשון התחלה,
 וכדרך הפעל שרי להוב' כשיבא בפועל שהוראתו כשם יאל
 כשבאים בעברית בהפעיל שהוראתו התחלת הפעולה,
 ופי' הכתוב לדעת ה"ח לשון הננו שהוא מלשון הנה
 המורה על הוריות : [טו] והמבחר ענין על ה"ח ז"ל,
 וכתב, א"ס כפי דעתו מהו הלכו שאר המסעות" (פי' שאר
 המסעות אשר מקדש ברנע עד ערבות מואב) ור"ח האמרו
 (כתר תורה) יאמר שדעת ה"ח ז"ל בפי' מלת ימים, אין
 הרגון בו שנים, אלא ימים ממש, שיסבו בקדש ברנע אשר
 שוב המרגלים ארבעים יום, ולא קימו גזרת השם שאמר
 פנו וסעו, ע"כ אמר ותשבו בקדש ימים רבים, עיין יהל
 אור שפי' דעתו ומה שכבאחי מפי' בקהלת שבן דעתו שם
 ובעל הכתר לא ראה פי' בקהלת : [טו] וע"ז כתב שד"ל
 דעת רמב"ע אינה אלא שבוס, כי המרגלים הלכו ולא
 ישבו, ועוד א"כ ישבו בקדש מ' שנה, והמבחר הביא דברי
 רמב"ע והוא כמקיים אותם, והרשב"ס פי' כימים אשר
 ישבתם, כלומר כמו שאתם יודעים, וכן פי' הרד"א,
 כימים אשר ישבתם, ר"ל יהיה מה שיכ"ו אין צורך בזכרם,
 כי היה נודע להם מספרם :

תחנותם ילאו גדודים גדודים לקראתו : (קה) עיין
 פי' הח' ז"ל (צמד' יד מה) שכתב ששרא כתת, וכן
 דעת הרד"ק : (קו) וכן פי' הח' ז"ל (צמד' שס) :
 (קז) ופי' עד שהחרימום עיין פי' הח' ז"ל שם
 וצבאורי : (קח) אשר צמדבר פארן, וקדש זה היתה
 תכונתו בתחלת גבול אדום כמו שאמר הכתוב והנה
 אנחנו בקדש עיר קלה גבולך (צמד' כ טו), וקדש
 ברנע אשר צמדבר פארן נזכרת (צמד' לד ד, למעלה
 א ב וי"ע, למטה ב יד) ועיין בפי' הח' ז"ל (צמד'
 כ א) וצבאורי שם, כי היו שני קדש, האחת צמדבר
 לין, והשנית צמדבר פארן : (קט) פי' עד שסבו
 המרגלים, ומספר הימים אשר תרו את הארץ היו
 ארבעים יום, וכל הארבעים יום ישבו צנ"י בקדש
 לחכות צוא התרים, והשם ית' חשב להם יום לשנה,
 וישבו בקדש שנים רבים קרוב לארבעים שנה, ערך
 ל"ח או ל"ט שנים, וצבאר המסעות היו שנה או
 שנתים, וכן פי' הח' ז"ל (קהלת ט ב) וז"ל שם
 "והנכון כי מקדש הלכו המרגלים (פי' מקדש ברנע)
 וצנת הארבעים צאו לקדש עיר מואב (היא קדש
 צמדבר לין) והנה כל השנים היו צמדבר קדש,
 עד שוב התרים, כענין מספר הימים אשר תרתם את הארץ,
 כי צבוא המרגלים אמרו הננו ועלינו אל
 המקום" (פי' שהיו סמוכים לא"י) : (קי) הח' ז"ל יפרש כאן פעל ישב,
 להוראת העכוב וההמשך המרובה,
 ויפרש כימים אשר ישבתם, שהוא מוסב על המרגלים,
 שנתעכבו המרגלים צדרכם, ויתרן להטוענים שישאלו

מנחת יהודה

מקורי רש"י

עח) פי' בשורה שמכה את האדם מרוב חלישות שבה,
 אף הם אעפ"י שהם חלשים שתמיד כשהיו נוגעים בכס מיד
 מתים אעפ"י כן הנו אתכם בשעיר עד חרמה (חוקוני) :
 פט) פי' לפי שכתוב ה' שהוא מדת רחמים, ולפי שזכיר
 (פא) רש"י מסדר עולם, ובסדר עולם שלפנינו ליתא "שחזרו לקדש" וכן לא היה זה בהס"ע שהיה לפני רב"ח
 (צמד' ל"ג ב') ועיין בהערות ותקונים לסד"ע לידיו הרה"ח מ' בער ראסנער (סד"ע פ"ח הערה ב', וב"א)
 מה שביאר בזה, וכן כתב הרה"ח מ' אברהם ברלינר (זכור לאברהם) "וחזרו לקדש" ליתא בסד"ע שלפנינו
 דרך בכ"י אחד אשר באספארד ועיין בג"א פ' לך שהעתיק מסד"ע כמו שהוא ברש"י וי"ט היו

כוספה לפ' שלח : קב) ספרי, תנהומא ב' הוספה לפ' שלח
 שדרש אגדה : קג) ספרי תנהומא ב' הוספה לפ' שלח :
 קד) צמד' ל"ב י"ג : קה) פ"מ, מגילה כ"א, א' :
 על הפורעניות, וסוזה דייק רש"י הכי : פ) כי שילוח המרגלים היה בשנה שניה, וכתחלת כ' באו לארץ :
 פא) רש"י מסדר עולם, ובסדר עולם שלפנינו ליתא "שחזרו לקדש" וכן לא היה זה בהס"ע שהיה לפני רב"ח
 (צמד' ל"ג ב') ועיין בהערות ותקונים לסד"ע לידיו הרה"ח מ' בער ראסנער (סד"ע פ"ח הערה ב', וב"א)
 מה שביאר בזה, וכן כתב הרה"ח מ' אברהם ברלינר (זכור לאברהם) "וחזרו לקדש" ליתא בסד"ע שלפנינו
 דרך בכ"י אחד אשר באספארד ועיין בג"א פ' לך שהעתיק מסד"ע כמו שהוא ברש"י וי"ט היו

דברים ב דברים

אונקלוס

וְנִסְעָה מִדְּבָרָה דְּרָךְ יִסְוֹף כְּאִשְׁרֵי
 דְּבַר יְהוָה אֵלַי וְנִסַּב אֶת־הַר־שַׁעִיר
 יָמִים רַבִּים: ס חמישי ב וַיֹּאמֶר יְהוָה
 אֵלַי לֵאמֹר: ג רב־לָכֶם סַב אֶת־הַהָר
 הַזֶּה פָּנּוּ לָכֶם צַפְנָה: ד וְאֶת־הָעַם צו
 לֵאמֹר אַתֶּם עֲבָרִים בְּגִבּוֹל אַחֵיכֶם
 בְּנֵי־עֵשׂוּ הַיְשָׁבִים בְּשַׁעִיר וַיִּירָצוּ
 מִכֶּם וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד: ה אֶל־תִּתְּגְרוּ
 בָּם כִּי לֹא־אֵתְּנֶן לָכֶם מֵאֲרָצָם עַד
 מִדְּבַר כַּף־רֶגֶל כִּי־יִרְשֶׁה לַעֲשׂוֹ

כְּמֵא דִּי מְלִיל יֵי עַמִּי
 וְאִקְפְּנָא יֵת מוֹרָא דְשַׁעִיר
 יוֹמִין סְנִי־אִין: ב וַאֲמַר יֵי
 לִי דְמִימַר: ג סְנִי לְכוּן
 דְאִקְפְּתוּן יֵת מוֹרָא דְהָרִין
 אֶתְפְּנִי לְכוּן צַפְנָא:
 ד וַיֵּת עֲמָא פְקֵד. דְמִימַר
 אֶתְוּן עֲבָרִין בְּתַחֲוִים
 אַחֻוכּוֹן בְּנֵי עֵשׂוּ דִיתְבִּין
 בְּשַׁעִיר וַיִּדְחִלוּן סְנִכוּן
 וְתִסְתְּמוּן לְחֻדָּא: ה לֹא
 תִתְגְּרוּן בְּהוֹן אֶרֶי לֹא אֶתְּנֶן
 לְכוּן מֵאֲרָעָהוֹן עַד מִדְּבַר
 פְּרַסַּת רֶגֶל אֶרֶי יִרְשֶׁא
 לַעֲשׂוֹ יִתְבִּית יֵת מוֹרָא

אבן עזרא

רשי

אשר תרתם את הארץ (ק"א): ה אל תתגרו המדברה . חילו לא חטאו ח) היו
 בם. כמו יגרה מדון (משלי כח, כה) ח) עוברים דרך הר שעיר ליכנס לארץ מן
 דרומן ולפונן וכסביל שקלקלו הפכו ללד המדבר שהוא בין ים סוף לדרומן של הר
 שעיר והלכו אלל דרומן מן המערב למזרח דרך ים סוף דרך יליאסן ממלרים ג) שהוא
 במקלוע דרומית מערבית משם היו הולכים ללד המזרח: ונסב את הר שעיר. כל
 דרומן עד ארץ מואב ג): ג) פנו לכם צפונה. סובבו לכם לרוח מזרחית מן
 הדרום ללפון פניכם ללפון ד) נמלא הולכים את רוח המזרחית וזה שנאמר ויבוא ממזרח
 שמש לארץ מואב א): ד) ונשמרתם מאד. ומהו השמירה אל תתגרו בם ה):
 ה) עד מדרך כף רגל. חפילו מדרך כף רגל ו) כלומר חפילו דריסת הרגל חני
 מרסה לכם צארלס שלא צרשות ומדרש חגדה ב) עד שיבא יום דריסת כף רגל על הר
 הזיתים שנאמר ועמדו רגליו וגו' ג): ירשה לעשו. מאברהם ד). עשר עממין נחתי לו ו)
 שבעה לכם וקניזי וקדמוני הן עמון ומואב ושעיר אחת מהם ח) לעשו והשמים
 לצני לוט בשפר שהלך אחו למלרים ושתק על מה שהיו אומרים ח*) על אשמו אחותו
 יהל אור

הלא המרגלים לצדס ישבו, פי' שרק המרגלים התעכבו, והאיך יאמר על כל בני ישראל אשר ישבתם: (ק"א) והם לא תרו את הארץ, רק המרגלים תרו וככל זאת יאמר מנחת יהודה

חזרין וכסורפין וחזרו לקדש, שנאמר ויגיעם במדבר" וכפירוש רש"י כאן: א) פי' שחטאם גרם להם שלא נתן הקב"ה בלב בלך אדום להניחם לעבור דרך ארצו: ב) פי' שהיו הולכין אז לצד מזרח עד בואם לים סוף, כך היו הולכים גם עתה שהניחו דרכם הקצר שהיה להם ללכת מדרום לצד צפון ברחבה של ארץ אדום להכנס משם לא"י והלכו בדרך יציאתם מצרים לים סוף שהיתה סמערב למזרח אף כאן היו הולכים בדרוסה של ארץ אדום בארכה שהיא סמערב למזרח עד שבאו לגבול מואב (רא"ם: ג) ולא עד בכלל, ופי' לבד סארץ מואב: ד) צווי זה לא היה לאלתר, עד שנסתרו לסבב כל ארץ אדום ומואב, וה"ק עתידים אחס לפנות דרך צפון, ובהוך כך ואת העם צו וגו' והם חשבו לפנות סיד ולפיכך שלחו לו ליפול רשות לעבור (חוקתי): ה) כי אחר שיאמר וייראו מכם, למה סוהרים שישטרו מאד לכן יפרש "הצווי הוא שישטרו כלהתנרות בם: ו) דער ועד בכלל: ז) כדכתיב (ברא' ס"ז, י"ט כ' כ"א) ז) ה) והוא, שעיר: ח) צ"ל על מה שהיה אומר (ו"ל):

הרשב"ם

אונקלוס

דברים ב דברים

נִתַּתִּי אֶת־הַר שִׁעִיר : י אֶכֶל תִּשְׁבְּרוּ
 מֵאֲתָם בִּכְסָף וְאֶכְלֹתֶם וְגַם־מִיָּם
 תִּכְרוּ מֵאֲתָם בִּכְסָף וְיִשְׁתִּיתֶם : י כִּי
 יִהְיֶה אֱלֹהֶיךָ בְּרַכְּךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה
 יָדְךָ יָדַע לְכַתֹּבְךָ אֶת־הַמְדַבֵּר הַגָּדֹל
 הַיְהוָה וְהוֹאֵר בְּעֵינֵי שָׁנָה יִהְיֶה אֱלֹהֶיךָ
 עִמָּךְ לֹא חָסַרְתָּ דָבָר : י וְנִעְבַר מֵאֵת
 אֲחֵינוּ בְּנֵי־עֵשׂוֹ הַיֹּשְׁבִים בְּשִׁעִיר
 מִדֶּרֶךְ הָעֲרָבָה מֵאֵילָת וּמֵעֵצִין גְּבַר
 פִּסְקָא בְּאִמְצַע פִּסּוּק וְנִפְּן וְנִעְבַר דֶּרֶךְ
 מִדְּבַר מוֹאָב : י וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי
 אַל־תִּצַּר אֶת־מוֹאָב וְאֶל־תִּתְּנֶנּוּ בָּם

דְּשִׁעִיר : י עֲבוּרָא תּוֹבְנִין
 מִנְהוּן בְּכִסְפָּא וְתִיכְלִין
 וְאִף מֵיָּא תִּכְרוּן מִנְהוּן
 בְּכִסְפָּא וְתִשְׁתִּין : י אֲרִי
 יִי אֱלֹהֶיךָ בְּרַכְּךָ בְּכָל עֲבֵד
 יָדְךָ סִפְקָא דְּךָ צְרִיכָא
 בְּמַחְכְּךָ לְמִדְּבַרָּא וְנִפְּא
 הַדְּוֹן דְּנִין אֲרִיבֵין שְׁנִין
 מִי סָרָא דִּי אֱלֹהֶיךָ
 בְּסַעְדְךָ לֹא מִנְעַתָּא
 גִּדְעָם : י וְעֲבַרְנָא סְקִדָּם
 אֲחֵינוּ בְּנֵי עֵשׂוֹ דִּיתְבִּין
 בְּשִׁעִיר סֵאֲרָה מִיִּשְׂרָאֵל
 מֵאֵילָת וּמֵעֵצִין גְּבַר
 וְאֲתִפְנִינָא וְעֲבַרְנָא אֲרָח
 מִדְּבַרָּא דְּמוֹאָב : י וַיֹּאמֶר
 יְיָ לִי לֹא תִצַּר עַל מוֹאָבָא
 וְלֹא תִתְּנֶנּוּ לְמַעַבְד
 עִמְהוּן קְרַב אֲרִי לֹא אֲתִין

אבן עזרא

בענין תנועה ושבוש (ב) [א] : ו אכל תשברו
 מאתם. אם ירצו למכור (ג) וי"א כי המלה
 בתימה (ד) והטעם כי אין להם צורך למאכל
 ולמשתה אלה השנים שעברו, והעד על

כענין תנועה כאלו הראו עלמכס עשירים (ג) :
 (ח) ונפן ונעבור. ללד לפון יד) הפכנו פנים להלוך רוח מזרחית : (ט) ואל תתגר
 בם. לא חסר להם על מואב אלא מלחמה (טו) ח) אכל מיראים היו אותם (טו)
 וגראים להם כשהם מזויינים לפיכך כתיב ויגר מואב מפני העם (ט) שהיו שוללים

קרני אור

[א] והרדי"א מ"י שלא יכוונו לא לירש את הארץ, ולא
 לכבות את העם, ולא לשלול שלל, וזהו אל
 למכור תקנו מאתם : (ד) סי' וכי צריכין אתם לקנות אכל ומיס מאתם, והלא אינכם חסרים כלום :

מנחת יהודה

ס) הרשב"ם ז"ל, וחמער, ושד"ל דעתם בזה שאין אלו
 אותו אדום שנשו ישראל מעליו, ואם תאמר והיכן מצאנו
 לחלק בין אדום ובין עשו? יאמר שד"ל, כי הכתוב עצמו
 חילק ביניהם, כי שם (במד' כ' י"ד) הזכיר מלך אדום,
 וכאן לא הזכיר מלך אלא בני עשו, ואחר שכצאנו אז
 קצת מבני עשו היו תחת מלך אדום, וקצתם חפשים,
 ואלהם אלופים, והם למיעוטם לא מלאם לבם למנוע את ישראל מעבור כנבולם, ואמנם מה שכתוב כרשב"ם זה
 פי' רבינו, אבל ל' הצעיר אין נראין דבריו בזה וכו', נראה לי ברור שאונס דברי הרשב"ם, אלא תוספת
 שהוסיפו אחרים בגליון, ואולי הם דברי הסופר המעתיק עכ"ל, ועיין בקרן שמואל שכתב ג"כ שהוא היספה מאיזה
 תלמיד : (י) וכן ח"א : (יא) לא תהיו כפוני טובה : (יב) כ"ה גי' תרא"ם, ופי' שלא תכפרו בסובת שנתן לכם : (יג) וכ"ה
 (במד"ר פי"ט) אמר להם משה לישראל התירו להם כיסכם שלא יאמרו עבדים היו וכו' : (יד) צמו שנצטוו
 פנו לכם צמונה, והוא כשנשעו מאובות : (טו) כמו שכתוב, ואל תתגר בם מלחמה : (טז) פי' ישראל היו מיראים את
 הכוזאבים

רש"י

היא (ה) עשאו כצנו ט) : (ו) תכרו. לשון
 מקח (י) וכן אשר כריתי לי (ו) סכן ככרכי
 הים קורין למכירה כירה ז) : (ז) כי ה'
 אלהיך ברכך. לפיכך לא תכפו יא) (סי"א
 חכפרו) יב) את טובתו להראות כאלו אתם עניים
 חלל הראו עלמכס עשירים יג) :

(ח) ונפן ונעבור. ללד לפון יד) הפכנו פנים להלוך רוח מזרחית : (ט) ואל תתגר
 בם. לא חסר להם על מואב אלא מלחמה (טו) ח) אכל מיראים היו אותם (טו)
 וגראים להם כשהם מזויינים לפיכך כתיב ויגר מואב מפני העם (ט) שהיו שוללים

יהל אור

(ב) שיסתכס בדעתו לעשות מדון ותנועה להלחם עם
 שכנגדו : (ג) כי לא היה להם צורך לקנות אך אם ירצו
 למכור תקנו מאתם : (ד) סי' וכי צריכין אתם לקנות אכל ומיס מאתם, והלא אינכם חסרים כלום :

מקורי רש"י

ה) צרא' טו יט עיין צ"ר פ' כ"ב : (ו) צרא' ג' ה' : (ז) ר"ה
 כ"ז א' סוטה י"ג א' ירושלמי תענית פ"ג : (ח) צ"ק ל"מ ב'
 עזר כ"ג ב', סוריות י', ב' ועיין רש"י במד' ל"א, ב' :
 ט) במד' כ"ב ג' .

גבהלו אלופי אדום (שמות ט"ו, ט"ו) יש לנו לומר כי קצת מבני עשו היו תחת מלך אדום, וקצתם חפשים, ואלהם אלופים, והם למיעוטם לא מלאם לבם למנוע את ישראל מעבור כנבולם, ואמנם מה שכתוב כרשב"ם זה
 פי' רבינו, אבל ל' הצעיר אין נראין דבריו בזה וכו', נראה לי ברור שאונס דברי הרשב"ם, אלא תוספת
 שהוסיפו אחרים בגליון, ואולי הם דברי הסופר המעתיק עכ"ל, ועיין בקרן שמואל שכתב ג"כ שהוא היספה מאיזה
 תלמיד : (י) וכן ח"א : (יא) לא תהיו כפוני טובה : (יב) כ"ה גי' תרא"ם, ופי' שלא תכפרו בסובת שנתן לכם : (יג) וכ"ה
 (במד"ר פי"ט) אמר להם משה לישראל התירו להם כיסכם שלא יאמרו עבדים היו וכו' : (יד) צמו שנצטוו
 פנו לכם צמונה, והוא כשנשעו מאובות : (טו) כמו שכתוב, ואל תתגר בם מלחמה : (טז) פי' ישראל היו מיראים את
 הכוזאבים

דברים ב דברים

אונקלוס

מִלְחָמָה כִּי לֹא־אָתֶנּוּ לָךְ מֵאֶרֶץ
 יְרֵשָׁה כִּי לְבָנֶי־לוֹט נָתַתִּי אֶת־עַר
 יְרֵשָׁה : י הָאֲמִים לְפָנֶיךָ יֵשְׁבוּ בָּהּ
 עִם גְּדוֹל וְרַב וְרַם כְּעַנְקִים :
 י רַפָּאִים יִחְשְׁבוּ אֶפְיָהֶם כְּעַנְקִים
 וְהַמְּאָבִים יִקְרְאוּ לָהֶם אֲמִים :
 יב וּבְשַׁעִיר יֵשְׁבוּ הַחֹרִים לְפָנֶיךָ
 וּבְנֵי עֵשָׂו יִירָשׁוּם וַיִּשְׁמִידוּם
 מִפְּנֵיהֶם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם כַּאֲשֶׁר
 עָשָׂה יִשְׂרָאֵל לְאֶרֶץ יְרֵשָׁתוֹ אֲשֶׁר־
 נָתַן יְהוָה לָהֶם : יג עֲתָה קָמוּ

לָךְ מֵאֶרֶץ יְרֵשָׁה אֲרִי
 לְבָנֵי לוֹט יְהִיבִית יָת
 לְחַיִּת יְרֵשָׁה : י אִי־מִתְּנֵי
 מִלְּקַדְמִין יִתִּיבוּ בָּהּ עִם
 רַב וְסָגִי וְתַקִּיף כְּגַבְרֵי־אֵל
 י גַּבְרֵי־אֵל מִתְּחִשְׁבִּין אֶף
 אֲנֹן כְּגַבְרֵי־אֵל וּמִזְאָבֵי־אֵל
 יִקְבוּ לְחֹן אִי־מִתְּנֵי :
 יב וּבְשַׁעִיר יִתִּיבוּ חֹרֵי־אֵל
 מִלְּקַדְמִין וּבְנֵי עֵשָׂו
 תִּירָשׁוּם וַיִּשְׁמִידוּם
 מִלְּקַדְמִין וַיֵּשְׁבוּ
 תַּחְתָּיהֶם כַּאֲשֶׁר עָשָׂה
 יִשְׂרָאֵל לְאֶרֶץ יְרֵשָׁתָהּ
 דִּיהָב יִי לְחֹן : יג כְּעַן

רש"י

אבן עזרא

ובזוים אותם יו) אבל צבני עמון נאמר ואל
 תתגר צם י) סוס גרוי בשכר לניעות אמס
 שלא פרכמה על אביה כמו שעשתה הזכירה
 שקראה שם צנה מואב יא) : ער . שם
 המדינה : י) האמים לפנים וגו' . אתה
 סבור שזו ארץ רפאים שנתתי לו לחברה יח) לפי שהאמים שהם רפאים ישבו בה לפנים
 אבל לא זו היא כי אותן רפאים יט) הורשתי מפני צבני לוט והושבתים תחתם כ) :
 יא) רפאים יחשבו וגו' . רפאים היו נחשבין אותם אימים כא) כענקים הנקראים
 רפאים כז) ע"ש שכל הרואה אותם ידיו מתרפות יב) : אמים . ע"ש שאימחם מוטלת
 על הצריות יג) וכן ובשעיר ישבו החורים ונתתם לצבני עשו : יצ) יירשום . לשון
 הוזה כג) כלומר נתתי בהם כח שיהיו מורישים אותם והולכים :

כן (ה) כי ד' אלהיך ברכך (ו) [ב] : ט נתתי
 את ער . מואב (ו) ויתכן שלקחה סיחון וחזרה
 למואב באחרונה (ה) : י האמים . פירשתיו (ט)
 ספר הכתוב כי מואב לקח ער מיד האמים :
 יא רפאים . פירשתיו (י) : יב החורים . הם
 סבור שזו ארץ רפאים שנתתי לו לחברה יח)
 אבל לא זו היא כי אותן רפאים יט) הורשתי מפני צבני לוט והושבתים תחתם כ) :
 יא) רפאים יחשבו וגו' . רפאים היו נחשבין אותם אימים כא) כענקים הנקראים
 רפאים כז) ע"ש שכל הרואה אותם ידיו מתרפות יב) : אמים . ע"ש שאימחם מוטלת
 על הצריות יג) וכן ובשעיר ישבו החורים ונתתם לצבני עשו : יצ) יירשום . לשון
 הוזה כג) כלומר נתתי בהם כח שיהיו מורישים אותם והולכים :

יהל אור

קרני אור

תתגרו צם : [ב] עיין רמב"ן מה שפי' בזה :
 (ו) ולכך סמך לו , כי ה' אלהיך ברכך בכל מעשה ידיך זה ארכעים שנה לא חסרת דבר : (ז) והוא שם
 המדינה : (ח) ה' ז"ל יתרו הרי הכתוב יאמר כי לצבני לוט (הס מואב) נתתי את ער ירושה , והנה לקחה
 סיחון , ויפרש שיתכן שלקחה סיחון והזרה למואב באחרונה , והיתה לו לעולם , ולפי' יאמר ירושה : (ט) ברא'
 יד ה) , שיש מהם אימה : י) בצראשית שם , שכל הרואה אותם ימות לבו ויחשב מהרפאים שהם מתים :

תתגרו צם : [ב] עיין רמב"ן מה שפי' בזה :
 (ו) ולכך סמך לו , כי ה' אלהיך ברכך בכל מעשה ידיך זה ארכעים שנה לא חסרת דבר : (ז) והוא שם
 המדינה : (ח) ה' ז"ל יתרו הרי הכתוב יאמר כי לצבני לוט (הס מואב) נתתי את ער ירושה , והנה לקחה
 סיחון , ויפרש שיתכן שלקחה סיחון והזרה למואב באחרונה , והיתה לו לעולם , ולפי' יאמר ירושה : (ט) ברא'
 יד ה) , שיש מהם אימה : י) בצראשית שם , שכל הרואה אותם ימות לבו ויחשב מהרפאים שהם מתים :

מקורי רש"י

מנחת יהודה

י) למטה פ' י"ט : יא) עיין רש"י ברא' י"ט ל"ז , ובמקורי
 רש"י ששם ציונתי , ולקוט חת"ס : יב) ב"ר פכ"ו ז' :
 יג) ב"ר פכ"ו ז' .

הכואבים : יז) עיין רמב"ן (במד' כ"ה י"ח) שאזהרת אל
 תצר את מואב היתה כוקדמת למצות צרור את המדינים
 ויתמה שם על לשון האגדה שאמרו בבבא קמא , אל תצר
 את מואב , וכי עלת על דעתו של משה לעשות סלחמה
 שלא ברשות , אלא נשא משה ק"ו בעצמו , אמר וכה מדינים שלא באו אלא לסייע למואב , אמרה תורה צרור
 את המדינים וגו' עיי"ש : יח) כמו שכתוב , ואת החתי ואת הפרזי ואת הרפאים (ברא' ס"ו כ') : יט) שישבו
 בו : כ) והושבתו את בני לוט תחתם : כא) יפרש כיון דלאו ארץ רפאים היא למה נקרא רפאים , ויבאר כי
 רפאים היו נחשבים אותם אימים : כז) כי ענקים נקראו ג"כ רפאים : כג) ר"ל מדנקוד בחיר"ק ולא בקמ"ץ , ובל
 דבר

אונקלוס

דברים ב דברים

יא 21

וְעָבְרוּ לָכֶם אֶת־נַחַל זָרַד וְנַעֲבֹד
 אֶת־נַחַל זָרַד : י וְהַיָּמִים אֲשֶׁר־
 הִלַּכְנוּ מִקִּדְשׁ בְּרַנֵּעַ עַד אֲשֶׁר־
 עָבַרְנוּ אֶת־נַחַל זָרַד שְׁלֹשִׁים
 וּשְׁמֹנֶה שָׁנָה עַד־הֵם כָּל־הַדֹּר
 אֲנָשֵׁי הַמִּלְחָמָה מִקֶּרֶב הַמַּחֲנֶה
 כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לָהֶם : טו וְגַם
 יד־יְהוָה הִיטָה בָּם לְהַמִּם מִקֶּרֶב
 הַמַּחֲנֶה עַד תָּמָם : טז וַיְהִי כַּאֲשֶׁר־
 תָּמוּ כָּל־אֲנָשֵׁי הַמִּלְחָמָה לָמוֹת
 מִקֶּרֶב הָעַם : טז וַיְדַבֵּר יְהוָה אֵלַי
 לֵאמֹר : יח אַתָּה עֹבֵר הַיּוֹם אֶת־גְּבוּל
 מוֹאָב אֶת־עַר : יט וְקָרַבְתָּ מִן־בְּנֵי

קומו ועברו לכון ית
 גחלא דזרד ועברנא ית
 גחלא דזרד : י וימיא די
 הלכנא מרקם גיאה עד
 די עברנא ית גחלא דזרד
 תלתין ותמני שנין עד
 דסף כל דרא גברי מניחי
 קרבא מנו משריהא
 פסא די קיים יי להון :
 טו ואף סחא מן קדם יי
 הות בהון לשציותהון
 מנו משרי תא עד
 דשלימו : טז והוה פד
 שלימו כל גברי מניחי
 קרבא לממת מנו עמא :
 יי ומליה יי עמי למימר :
 יח את עבר יומא דין ית
 תחום מואב ית לחית :
 יט ותקרוב לקבל בני עמון
 לא תצור עליהון ולא

אבן עזרא

בני שעיר החורי (יא) : טו להמם . מפעלי
 הכפל מבנין הקל (יב) [ג] : טז ויהי כאשר
 תמו . דבק עם וידבר ד' אלי (ג) כסו ויהי
 ככלות משה לכתוב (למטה לא כד) (יד) גם
 ויהי ביום דבר ה' (שמות ו כח) (טו) ורבים
 בן , והטעם ויהי כאשר תמו הם (טו) , אמר
 השם שנעבור את גבול ער : יט וקרבה
 מול בני עמון . פירושו ובקרוב אליהם (יז) [ד] :

פנים וישב הדעת ללמדך שאין השכינה שורה על הנביאים אלא בשביל ישראל כד*) :
 אנשי המלחמה . מכן עשרים שנה היואלים בלכא : (יח) אתה עובר היום את גבול

קרני אור

[ג] שרש המס לפעמים מורה השמדה כמי לכלני הממני
 (ירמי' נא לד) ולפעמים פיזור בלבד , ובדקיס רב ויחמס
 (תה' יח טו) וקמותי את כל העם (שמות כג כז) (עד"ל) :
 [ד] אבל לא הגיעו אל מקומם סהרי ארצם במורחה של

מנחת יהודה

דבר הוה ורגיל להיות נופל בו בין לשון עבר בין לשון
 עתיד : כד) כ"ה ג' בעל הזכרון , ויפדש כלומר דוקא
 בפרשת זו , ואעפ"י שכתוב כמה פעמים וידבר אחר שלוח
 בלשון עתיד , נלה לנו שבשום אחר מהם לא נתיחד עמו בדבור :
 כד) עיין (ב"ב קכ"א א') לא היו ימים טובים לישראל כפ"ו באב וכו' יום שכלו בו כתי מדבר , דאכר מר עד
 שלא כלו כתי בדבר לא היה הדבור עם משה , שנאמר ויהי כאשר תמו וגו' וידבר ד' אלי לאמר , אלי היה
 הדבור

רש"י

(טו) היתה במ . למהר ולהומס בהוך מ'
 שנה שלא יגרמו לבניהם עוד להתעכב במדבר :
 (טז) ויהי כאשר תמו וגו' (יז) וידבר ה'
 אלי וגו' . אבל משילוח המרגלים עד כאן לא
 נאמר צפ' [זו] כד) וידבר אלא ויאמר
 ללמדך יד) שכל ל"ח שנה שהיו ישראל כזופים
 לא נתיחד עמו הדבור בלשון חבה פנים אל
 פנים וישב הדעת ללמדך שאין השכינה שורה על הנביאים אלא בשביל ישראל כד*) :

יהל אור

(יא) בראשית (לו כ) : (יב) ושרשו "המס" ופי' להוס
 חותם : (יג) וכן פי' רש"י : (יד) דבק עם פ' שאחריו
 וינו : (טו) דבק עם פסוק שאחריו וידבר וגו' : (טז) פי'
 כאשר תמו הם למות , אחרי שמתו כולם : (יז) ואין זה

מקורי רש"י

יד) מכילתא נא , ספרא ריש ויקרא , תענית ל' , ב' ,
 ירושלמי תענית פ"ג ה"ד , ילקוט תת"ט :

הסרגלים , הואיל ובפרשה זו זכרם כולם בלשון אמירה , נלה לנו שבשום אחר מהם לא נתיחד עמו בדבור :
 כד) עיין (ב"ב קכ"א א') לא היו ימים טובים לישראל כפ"ו באב וכו' יום שכלו בו כתי מדבר , דאכר מר עד
 שלא כלו כתי בדבר לא היה הדבור עם משה , שנאמר ויהי כאשר תמו וגו' וידבר ד' אלי לאמר , אלי היה
 הדבור

דברים ב דברים

אונקלוס

עֲמוֹן אֶל-תְּצַרֶם וְאֶל-תִּתְגַּר בָּם כִּי
 לֹא-אַתֶּן מֵאֶרֶץ בְּנֵי-עֲמוֹן לְךָ יְרֵשָׁה
 כִּי לְבְנֵי-לוֹט נְתַתִּיהָ יְרֵשָׁה: כִּי אֶרֶץ
 רְפָאִים תִּחְשַׁב אֲף־הוּא רְפָאִים
 יֵשְׁבוּ-בָהּ לְפָנִים וְהָעַמִּים יִקְרְאוּ
 לָהֶם זְמוּזִים: כִּי עִם גְּדוֹל וְרַב וְרָם
 כַּעֲנָקִים וַיִּשְׁמִידֵם יְהוָה מִפְּנֵיהֶם
 וַיִּירָשֵׁם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם: כִּי כַּאֲשֶׁר
 עָשָׂה לְבְנֵי עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשַׁעֲרֵי
 אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֶת-הַחֲרִי מִפְּנֵיהֶם
 וַיִּירָשֵׁם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם עַד הַיּוֹם
 הַזֶּה: כִּי וְהָעוֹיִם הַיֹּשְׁבִים בַּחֲצָרִים
 עַד-עֵזָה כִּפְתָרִים הַיֹּצְאִים מִכַּפְתָּר

תתגרי למעפד עמהון
 קרב ארי לא אתן
 מארעא בני עמון קד
 ירמא ארי לבני לוט
 יהבתה ירמא: כ ארעא
 נפריא מתחשבא אפהיא
 נפראי יתיבו בה
 מלקדמין ועמונאי קרן
 קהון חשבני: כא עם רב
 וסני ותקיף פנפריא
 ושצנון יי מקדמיהון
 ותר כנון ויתיבו
 באתריהון: ככ פמא די
 עבד לבני עשו דיתבין
 בשעיר די שציית חוראי
 מקדמיהון ותרכנון
 ויתיבו באתריהון עד
 יומא הדין: כג ועואי
 דיתבין פדפיח עד עזה
 קפו טקאי דנפקו

אבן עזרא

רש"י

אל תצרים. מפעלי הכפל (יה): ואל תתגר
 בם. מבנין התפעל מנחו הלמ"ד ה"א (יע):
 כ זמוזים. מלה שתוקנת על משפט לשון
 הקדש (כ) [ה], כמו האחדרפנים (אסתר
 ח ט) (כא): כא וישמידם ה'. ספר הכתוב,
 כי השם השמיד אחרים מפני המואבים, ונתן
 להם הארץ לירושה כהר שעיר לעשו:
 כג וטעם עד עזה כי היא היתה לפלשתים.
 וכבר היתה בין אברהם ובין אביסלך ברית
 והאשקלוני והגתי והעקרוני והעוים (טו) ומפני
 השבועה שנשבע אברהם לאבימלך (יו) לא

פואב ונוי מול בני עמון. מכאן שארץ
 עמון ללד לפון כה): (כ) ארץ רפאים
 תחשב. ארץ רפאים נחשבת אף היא לפי
 שהרפאים ישבו בה לפנים אבל לא זו היא
 שנתתי לאברהם: (כג) והעוים היושבים
 בחצרים וגו'. עוים מפלשתים הם (טו)
 שעמהם הם נחשבים בספר יהושע שנאמר
 חמשה סרני פלשתים העזתי והאשקודי
 והאשקלוני והגתי והעקרוני והעוים (טו) ומפני
 השבועה שנשבע אברהם לאבימלך (יו) לא

קרני אור

יהל אור

ארץ עוג מלך כנען (חוקוני): [ה] ומלת זמוזים בלש"ק
 פ"ט מחשבת ומחבולות מלחמות עיין רמב"ן וסוקוני, וכן
 מ"א מושבני, מענין ומס, וכפל ספ"א והעוין לחוק:
 (כ) מלת "זמוז" היא בלשון מואב, והוסיף עליה משה יו"ד מ"ס כמשפט לה"ק, כשמדבר בל"ר מוסיפין על
 המלה יו"ד מ"ס, סי' הרצים: (כא) שהיא מלשון פרס והוסיפו על מלת "אהשדרפן" יו"ד מ"ס סימן

זווי לקרב אליהם, רק פי' כשתתקרב אליהם:
 (יה) ושרשו לרר ענין מלור, או ענין דחק:
 (יע) ושרשו גרה, והלמ"ד של פעל היא ה"א הגהה:
 (כ) מלת "זמוז" היא בלשון מואב, והוסיף עליה משה יו"ד מ"ס כמשפט לה"ק, כשמדבר בל"ר מוסיפין על
 המלה יו"ד מ"ס, סי' הרצים: (כא) שהיא מלשון פרס והוסיפו על מלת "אהשדרפן" יו"ד מ"ס סימן

בנחת יהודה

מקורי רש"י

הדבור, ועיין רשנ"ם שפי' שם, ולכך עשו ימי משה
 ושמחה על הדיבור שחזר לבשה, וכיאר שם עוד, כ
 הדבור לא היה עם משה פה אל פה כבתחלה, אבל אם הוצרכו לדבור כנון במעשה דקרח שהיה אחר מעשה
 המרגלים היה מדבר על יד בלאך או באורים והומים וכו': (כט) אבל לא הגיעו אל מקומם:
 ורעת

השמידם וישבו תחתם: כי קומו
 סעו ועברו את נחל ארנון ראה
 נתתי בידך את סיוח מלך חשבון
 האמרי ואת ארצו החל רש
 והתגר בו מלחמה: כה היום הזה
 אהל תת פחדך ויראתך על פני
 העמים תחת כל השמים אשר
 ישמעון שמעך ורגזו וחרו מפניך:
 ואשלח מלאכים ממדבר
 קדמות אל סיוח מלך חשבון
 דברי שלום לאמר: כי אעברה
 בארצך בדרך בדרך אלה לא
 אסור ימין ושמאל: כח אבל
 בכסף תשברני ואכלתי ומים

מקפוטקיא שצנון ויתיבו
 באתריהון: כי קומו מולו
 ועברו ית נחלא דארנון
 חזי דמסרית בידך ית
 סיוח מלכא דחשבון
 אמראה וית ארעה שרי
 תר כו תה ואתגרי
 למעפד עמה קרבא:
 כה יומא הדין אשרי למפן
 זעתך ודחלתך על אפי
 עממיא די תחות כל
 שמיא די ישמעון שמעך
 ניזועון וידחלוון מן
 קדמיה: כו וישלחית
 אנגדין ממדברא
 דקדמות לות סיוח
 מלכא דחשבון פתגמי
 שלמא למימר: כי אעבר
 בארעך בארחה בארחה
 אול לא אסמי ימינא
 ושמאלא: כח עבדא
 בכספא תזבן לי ואיכול
 זמיא בכספא תתן לי

אבן עזרא

אם תשקוד לי ולניני ולנכדי (ברא' כא כג)
 והכתוב ספר כי העוים לקחו עוה (כג):
 כד החל רש. מירושא (כג) [ו]: כו ממדבר
 קדמות. לפי דעתי הוא הנקרא מדבר
 מתנה (כד): כו בדרך. הידוע (כה):
 כח אבל בכסף תשברני ואכלתי. אם

רש"י
 יכלו ישראל להוליא ארלס מידם (כו) והבאתי
 עליהם כפתורים (כו) והשמידם וישבו תחתם
 ועכשיו אחס מותרים לקחתם מידם יח):
 (כה) תחת כל השמים. למד שעמדה
 חמה למשה ציוס מלחמת עוג (ס"א סיוח)
 וגודע הדבר תחת כל השמים יח):

(גו) ממדבר קדמות. אע"פ שלא לוני המקום לקרוא לסיוח לשלום למדתי ממדבר
 סיני מן החורה שקדמה לעולם (כח) כ) כשצא הקצ"ה ליתנה לישראל חזר אותה על עשו

קרני אור

[ו] וכן פי' הרמב"ן, ודעת אונקלוס מלשון גירושין:
 כו) ושרשו ירש, ופי' לרשת את
 מצרים: כח) לפי שלא מצינו מקום ששמו מדבר קדמות,
 וברבותינו בעלי התוס', ממדבר קדמות, מן המקום שהיה
 קוראו מדבר קדמות, לפי שמקום היה מדבר, ועתה הוא
 למוצאי

הרבים: (כב) פי' כי העוים היו פלשתיים, והם לקחו
 עוה, ואחר כאלו כפתורים היוולאים מכפתור וישמידו
 העוים וישבו תחתם וישראל לקחוה מן הכפתורים, כמו שפי' רש"י ז"ל: (כג) ושרשו ירש, ופי' לרשת את
 ארצו: (כד) וכד"ק, וממדבר מתנה (כמל' כא יח): (כה) בעבור פתחות הצי"ת בדרך כמו בהדרך
 מקורי רש"י

כ"ד: יח) עיין מולין סס: יח) ע"ו כ"ה ח' העמית כ'
 ח' ברייתא זל"ב מדות מדה ו', מדרש אגדס ילקוט תת"ע:
 ב) תנחומא ב' ברוספס לפ' דברים סי' י' ילקוט סקח
 מדבר קודם שהוציא להם הקב"ה המים מן הסלע, לכך
 2

דברים ב דברים

אונקלוס

בַּבֶּסֶף תִּתֶנְךָ לִי וְשִׁתִּיתִי רֶק
 אֶעֱבֶרָה בְּרַגְלֵי: כַּט כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ
 לִי בְנֵי עֵשׂוּ הַיְשָׁבִים בְּשַׁעִיר
 וְהַמִּזְאָבִים הַיְשָׁבִים בְּעַר עַד
 אֲשֶׁר־אֶעֱבֹר אֶת־הַיַּרְדֵּן אֶל־
 הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ נָתַן
 לָנוּ: לֹא אָבָה סִיחֹן מֶלֶךְ חֲשָׁבוֹן
 הָעֵבֶרֶנוּ בּוֹ כִּי־הִקְשָׁה יְהוָה
 אֶלְהֵיךָ אֶת־רוּחוֹ וְאִמַּן אֶת־לִבּוֹ
 לְמַעַן תִּתּוּ בְיַדְךָ כַּיּוֹם הַזֶּה: ס שִׁשִּׁי

וְאֶשְׁתִּי קָחוּד אֶעֱבֹר
 בְּרַגְלֵי: כַּט כַּמְאֲדֵי עֵבְדוּ
 לִי בְנֵי עֵשׂוּ דִּיתְבִּין
 בְּשַׁעִיר וּמִזְאָבֵי דִּיתְבִּין
 בְּלַחֲתִית עַד דְּאֶעֱבֹר יִת
 יִרְדָּנָא לְאֶרְעָא דִּי
 אֶלְהָנָא יְהֵב לָנָא: לֹא אָבָה
 אֶבִי סִיחֹן מֶלֶךְ חֲשָׁבוֹן
 לָנוּ: לֹא אָבָה סִיחֹן מֶלֶךְ חֲשָׁבוֹן
 הָעֵבֶרֶנוּ בּוֹ כִּי־הִקְשָׁה יְהוָה
 אֶלְהֵיךָ אֶת־רוּחוֹ וְאִמַּן אֶת־לִבּוֹ
 לְמַעַן תִּתּוּ בְיַדְךָ כַּיּוֹם הַזֶּה: ס שִׁשִּׁי

רש"י

וישמעאל וגלוי לפניו שלא יקבלוה ואעפ"כ פתח להם בשלום חף חני קדמתי את סיחון בדברי שלום. ד"א ממדבר קדמות בא ממך למדתי שקדמת לעולם כה"י יכול היית לשלוח ברק אחד ולשרוף את המלכיים אלא שלחתי מן המדבר אל פרעה לאמר שלח את עמי כב) צמתון: (כט) כאשר עשו לי בני עשו. לא לענין לעבור את הרלס (ט) אלא לענין מכר אוכל ומים ל: עד אשר אעבור את הירדן. מוסב על העברה בארץ לא):

ורבים אמרו (לו) הם לא קדמו רק ישראל יהל אור

שנהנו לי דרך לעבור שסבצנו הר שער דרך: (לג) וכן פי' רש"י, כי בני עשו רלו בדבר זה שיעברו דרך הרלס, גם המלך בלהם מלך אדום היה רוצה בכך: (לד) וזה הוא לשון המלך שאמר, לא תעבור בי, כלומר בדרך מדינתי, אבל בדרך הרלס לא היתה מניעה לא מלך המלך ולא מלך העם: (לה) אתה עובר היום את גבול מואב את ער (פ' יח): (לו) הוא דעת המפרשים הראשונים:

מקורי רש"י

כשם הילמדנו מדרש חגרה ועיין שנת פ"ט א': בא) תנחומא ב' בהוספה שם ילקוט שם: (כב) שמות ה' א': (ל) ופי' שלא אמר בשה על העברה אלא על מכירת לחם ולא על אוכל בכסף הסמוך לו:

אבן עזרא

הוצרכתי (כו): כט כאשר עשו לי בני עשו. יש מפרשים כי פירושו על אכל בכסף חשבירני (כז) א"כ הוא מה יעשו עם יושבי ער שהם מואבים (כה) והכתוב אמר על דבר אשר לא קדמו אתכם (למטה כג ה) (כט) והוצרכו לפירוש זה (ל) בעבור שאמר מלך אדום לא תעבור בי (במד' ב יח) (לא) ולפי דעתי שפירושו על טעם בדרך בדרך נלך כאשר עשו לי בני עשו שסבבו הר שער בדרך בדרך (לכ) וכן כתוב אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו היושבים בשעיר (לג), רק המלך שהוא מלך אדום לא עזבם שיעברו דרך מדינתו, כי משם היה מקום ארץ כנען קרוב (לד) ולכן עברו על ער כי כן כתוב (לה) ורבים אמרו (לו) הם לא קדמו רק ישראל

ופי' בדרך הכבושה לכל הולכי דרך: (כו) מפני שהיה להם המון, וכן פי' רש"י: (כז) וכן פי' רש"י ז"ל וכן פי' החוקוני: (כה) שהם לא עשו כן: (כט) וכעמון ומואב דבר הכתוב: (ל) הי"מ הוצרכו לפי' זה, לפרש שהוא מוסב לענין מכר אוכל ומים, ולא לענין עבור בארץ: (לא) ועשו הוא אדום א"כ אין לפרש על העברה בארץ: (לכ) ופי' כאשר עשו לי בני עשו

מנהת יהודה

למוצאי מים: (כה) וכו' "שקדמת לעולמך": (כט) כי עשו הוא אדום, ואדום לא רצה להעבירם כמו שכתוב וישלח ישראל מלאכים אל מלך אדום וגו' ולא שמע מלך אדום וגם אל מלך מואב שלח ולא אבה (שופ' י"א י"ז): וט"ם שכתבם להם בני עשו: (לא)

לא ויאמר יהוה אלי ראה החלתי
 תת לפניך את סיוח ואת ארצו
 החל רש קרשת את ארצו :
 לב ויצא סיוח לקראתנו הוא וכל
 עמו למלחמה יהצה : לג ויתנהו
 יהוה אלהינו לפנינו ונקד אתו ואת
 בנו בניו קרי ואת כל עמו : לד ונלכד
 את כל עריו בעת ההוא ונחרם
 את כל עיר מתם והנשים והטף
 לא השארנו שריד : לה רק הבהמה
 בזנו לנו ושלל הערים אשר
 לכדנו : לו מערער אשר על שפת
 נחל ארזן והעיר אשר בנחל ועד
 הגלעד לא היתה קריה אשר

לא ואמר יי' לי חזי שריתי
 למסור קדמך ית סיוח
 וית ארעה שרי לתרכותה
 למירבת ית ארעה :
 לב ונפק סיוח לקדמונתא
 הוא וכל עמה לאנחא
 קרבא ליהיז : לג ומסרה
 יי' אלהנא קדמנא ומחנא
 יתה וית בנוהי וית כל
 עמה : לד וכבשנא ית כל
 קרווהי בעדנא ההיא
 ונמנא ית כל קרוו
 גבריא ונשיא ומפלגא לא
 אשארנא משווב : לה לחוד
 בעירא בונא לנא ועדי
 קרוינא די כבשנא :
 לו מערער די על פף
 נחלא דארזן וקרפתא די
 בנחלא ועד גלעד לא
 הות קרפתא די תקפת
 מננא ית פלא מסר יי'

אבן עזרא

רש"י

קנו מהם (לו) [ז] : לא החלתי . בפתחות
 ה"א הבנין בעבור אות הגרון (למ) וכן
 העירותיהו בצדק (ישעיה מה יג) (לט) :
 לג ונך . חסר נו"ן השרש (מ) : לד מהם .

(לא) החלתי תת לפניך . כפה שר של
 אמוריים של מעלה תחת רגליו של משה
 והדריכו על לוארו (כג) (כג) : (לכ) ויצא
 סיוחן . לא שלח בשביל עוג לעזור לו ללמדך

שלא היו לריכין זה לזה (לג) : (לג) ואת בניו . בנו כתיב שהיה לו בן גבור כמותו (לד) :
 (לד) מתים . חכמים . בציות סיוחן נאמר בזונו לנו כד) לשון ציוה שהיתה חביבה עליהם
 ובזוים איש לו וכשצאו לציות עוג ככר היו שבעים ומלאים והיתה צויה בעיניהם ומקרעין
 ומשליכין בהמה ובגדים ולא נטלו כי אם כסף וזהב לכך נאמר בזונו לנו לשון ציון כך נדרש

שלא היו לריכין זה לזה (לג) : (לג) ואת בניו . בנו כתיב שהיה לו בן גבור כמותו (לד) :
 (לד) מתים . חכמים . בציות סיוחן נאמר בזונו לנו כד) לשון ציוה שהיתה חביבה עליהם
 ובזוים איש לו וכשצאו לציות עוג ככר היו שבעים ומלאים והיתה צויה בעיניהם ומקרעין
 ומשליכין בהמה ובגדים ולא נטלו כי אם כסף וזהב לכך נאמר בזונו לנו לשון ציון כך נדרש

קרני אור

יהל אור

[ז] עיין רמב"ן (דברים כג ט) . מה שהשיג ע"ז , ועיין
 סוה"ק מה שביאר בזה :

(לו) פי' הם לא קדמו , שלא באו לקראת ישראל להוליך
 להם לחם ומים טרם ישאלו מהם , אבל הם מכרו להם
 וישראל קנו מהם : (לח) שלאהריה : (לט) ג"כ צפת"ס בעבור אות הגרון : (מ) כי שרשו נכה וזה הנו"ן
 הוא נו"ן האית"ן , ומסר נו"ן השרש :

מנחת יהודה

מקורי רש"י

(כג) וזה ידייק מלשון החילותי , שחוא לשון מרה וחולי
 שאין נראה לפרשו לשון התחלה , כדלא כתב עתה אהל ,
 ויפרש החילותי לשון עבר , כלומר ראה החלשתיהו וכפיתי אותו לפניך (רע"ב) : (לג) כי היו חזקים :
 (לד) ובסדרש אנדה , בנו כתיב מלמד שלא היה לו בן גבור כמותו , ועיין חערה ט' שם שכתב שיש לתקן שם ,
 שהיה לו בן גבור כמותו , ועיין תנחומא ב' חקת אות נ"ה בנו כתיב שהיה לו בן קשה ספטו , ועיין הערת
 שפ"ג

(כג) תנחומא ב' דברים ט' : (כד) פי' ל"ה :

דברים ב ג דברים

אונקלוס

שָׁנְבָה מִמֶּנּוּ אֶת־הַכֹּל נָתַן יְהוָה
 אֱלֹהֵינוּ לְפָנֵינוּ: לוּ רַק אֶל־אֶרֶץ
 בְּנֵי־עַמּוֹן לֹא קָרַבְתָּ כְּלַיִד נַחֵל
 יַבֵּק וְעָרֵי הָהָר וְכָל אֲשֶׁר־צִוָּה
 יְהוָה אֱלֹהֵינוּ: ג א וּנְפֹן וְנַעַל דְּרָךְ
 הַבָּשָׁן וַיֵּצֵא עֹג מֶלֶךְ־הַבָּשָׁן
 לְקִרְאֹתָנוּ הוּא וְכָל־עַמּוֹ לְמִקְחָמָה
 אֲדָרְעִי: ב וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלַי אֲלֵ־
 תִירָא אֹתוֹ כִּי בִידֶךָ נָתַתִּי אֹתוֹ
 וְאֶת־כָּל־עַמּוֹ וְאֶת־אֶרְצוֹ וְעָשִׂיתָ לוֹ
 כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתָ לְסִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי
 אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבּוֹן: ג וַיִּתֵּן יְהוָה
 אֱלֹהֵינוּ בְּיַדְנוּ גַם אֶת־עֹג מֶלֶךְ־
 הַבָּשָׁן וְאֶת־כָּל־עַמּוֹ וַנִּבְהוּ עַד־

אֶלְהֵנָּה קִדְמָנָּה: לו לַחֹד
 לְאַרְעָא בְּנֵי עַמּוֹן קָא
 קִרְבַּתָּא פִּל פִּיף נִזְלָא
 יוֹבְקָא וְקִרְוֵי טוֹרָא וְכָל
 דִּי פִקִּיד יֵי אֶלְהֵנָּה:
 אִנְוֵאתִּפְנֵינָּה וְסִלְקָנָּה אֶרֶץ
 דְּמִתְנֵן וְנִפְק עֹג מִלְכָּא
 דְּמִתְנֵן לְקִדְמוֹתָנָּה הוּא
 וְכָל עַמָּה לְאַנְחָא קִרְבָּא
 אֲדָרְעִי: ב וַיֹּאמֶר יֵי לִי קָא
 תְּדַחַל יְתָה אֲרֵי בִידְךָ
 מִסְרִית יְתָה וַיִּת פִּל עַמָּה
 וַיִּת אֲרֵעָה וְתַעֲבֹד לָהּ
 כְּמָא דִּי עֲבַדְתָּא לְסִיחֹן
 מִלְכָּא דְאֱמֹרָא דִּי יִתְב
 בְּחֶשְׁבּוֹן: ג וּמִסֵּר יֵי
 אֶלְהֵנָּה בְּיַדְנָּה אֶף יִת
 עֹג מִלְכָּא דְּמִתְנֵן וַיִּת
 פִּל עַמָּה וּמְחַנּוּהֵי עַד
 דְּלָא אִשְׁתָּאֵר לָהּ מְשׁוּב:

אבן עזרא

בני אדם (מא) [ח]: לו שנבה. מגורת ונשגב
 ה' לבדו (ישעיה ב יא) (מב): לו אל ארץ
 בני עמון. שהיא היום בידם (מג) כאשר
 פירשתיו (מד): לא קרבת כל יד. מקום (מה),
 כמו יד הירדן (בסד' יג כט) (מו): ג השאיר
 לו: כל אחד מישראל (ה) והוא פעל עבר (ז):

רש"י

בספרי צפ' וישב ישראל בשטים כה): (לו) כל
 יד נחל יבק. כל אלל נחל יצק לה): וכל
 אשר צוה ה' אלהינו. שלא לכבוש הנחנו:
 (א) ונפן ונעל. כל לך לפון הוא עלייה א (א):
 (ב) אל תירא אותו. ובסימון לא הולךך
 לומר אל תירא אותו אלל מחיירא היה משה

שלא תעמוד לו זכות ששמש לאברהם א* (ב) שנאמר ויבא הפליט ג והוא עוג ד):

קרני אור

[ח] מלת מחיס, קבוץ לרבים כמו לחשים חיסים גברים,
 וללל כל ימיד ממנו, וללל נמאל לשון מחיס כי אל על מינוט
 לחשים, מה שאין כן בלחשים שהוא לרב ומעט, וי"מ שהוא
 מחר לחשים שפלי ערך, ולדעת שד"ל מלת מחיס יש צב

יהר אור

(מה) וכן ת"ל ויוכ"ע גבריא: (מב) עינו חזק תקף
 ורוממות: (מג) וכן י"י פי' ההזקוני שהיא עכשו
 בידם: (מד) במדבר (כא כד): (מה) מקום שאלל הנחל:
 (מו) וכן ויד תהיה לך (למטה כג יד):
 (ז) עיין למטה (ז כד):

מנחת יהודה

שפ"ג שם: לב) מפני שידו של אדם היא אצלו קרא
 כל אצל יד: א) וכן פי' רש"י (במד' ל"ד י"א) עה"פ
 וירד הגבול: א"י) וכ"ה בג' (גדה ס', ב') מכדי סיחון
 ועונ אחי הוו וכו' מ"ש מעוג דקבסתפוי ומ"ש כסיחון
 דלא קסתפוי, אמר ר' יוחנן אמר רשב"י כתשובתו של
 אתה יודע מה היה בלבו, אמר שפא תעמוד לו זכות אברהם וכו':

מקורי רש"י
 (כה) כמל' כ"ה א' ועיין ילקוט תת"ט: א) עיין רש"י במד'
 ל"ד י"א: ב) עיין רש"י במד' כ"ח ל"ד: ג) נחל' י"ד
 י"ג: ד) עיין פי' י"א, ועיין ב"ר פת"מ מ', ילקוט תת"י:
 (פי' שהוצרך הקב"ה להשיב שלא יירא מסנו')
 אתה יודע מה היה בלבו, אמר שפא תעמוד לו זכות אברהם וכו':

אונקלוס

דברים ג דברים

יד 27

בִּלְתִּי הַשְּׂאִיר־קוֹ שְׂרִיד : ד וְנִלְכַד
 אֶת־כָּל־עָרָיו בְּעֵת הַהוּא לֹא הָיְתָה
 קָרְיָה אֲשֶׁר לֹא־לָקַחְנוּ מֵאֲתָם
 שְׂשִׁים עִיר כָּל־חֶבֶל אֲרֻב מִמְּלַכְת
 עֹג בַּבְּשָׁן : ה כָּל־אֵלֶּה עָרִים בְּצִרְת
 חוּמָה גְּבוּהָה דְלָתַיִם וּבְרִיחַ לְבַד
 מֵעָרֵי הַפְּרָזִי הַרְבֵּה מְאֹד : ו וּנְחָרָם
 אוֹתָם כַּאֲשֶׁר עָשִׂינוּ לְסִיחֹן מֶלֶךְ
 חֲשֹׁבוֹן הַחֵרֶם כָּל־עִיר־מִתְּהַנְּשִׁים
 וְהַטָּף : ז וְכָל־הַבְּהֵמָה וְשִׁלְל
 הָעָרִים בְּזוֹנוֹ לָנוּ : ח וְנִקַּח בְּעֵת
 הַהוּא אֶת־הָאָרֶץ מִיַּד שְׁנֵי מַלְכֵי
 הָאֲמֹרִי אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִנְּחַל
 אֲרַנּוֹ עַד־הַר חֶרְמוֹן : ט צִידָנִים יִקְרְאוּ
 לְחֶרְמוֹן שְׂרִין וְהָאֲמֹרִי יִקְרְאוּ

ד וכבשנא ית פל קרווהי
 בעדנא תהיא לא הות
 קרפא די לא נסבנא
 סנהון שתין קרוין פל בית
 פלך מרכונא מלכותא
 דעוג במתנן : ה פל ארין
 קרוין פריכן מקפן שור
 גם דילתן דשין ועברין
 בר מקרוי פצחיא סני
 לחדא : י ונמרנא יתהון
 פמא די עבדנא לסיחון
 מלכא דחשבון גמר פל
 קרוי גבריא נשיא
 וטפלא : ז וכל בעירא
 ועדי קרויא פונא קנא :
 ח ונסבנא בעדנא תהיא
 ית ארעא סידא פרוין
 מלכי אמראדי בעבדא
 דירדנא מנחלא דארנן
 עד טורא דחרמון :
 ט צידנאי קראן לחרמון
 סרין ואמראי קראן תה

רשי

(ד) ובל ארנב. מתרגמין צית פלך מרכונא ורחיטי מרגוס ירושלמי במגלת אסתר (ה) קורא לפלטין מרכונין (ז) למדתי חבל ארנב הפרכיא היכל מלך (ג) כלומר שהמלכות נקראת על שמה וכן אה הארנב דמלכים אלל היכל מלך הרנו פקח בן רמליהו לפקחיה (ד) למדתי שכך נקראת שם הספרכיא (ה) : (ה) מערי הפרזי. פרוזות ופחוזות בלא חומה וכן פרוזות תשב ירושלים (ו) : (ו) החרם. לשון הוה (ז) הלך וכלות : (ח) מיד. מרשות : (ט) צידנים יקראו לחרמון וגו'. ובמקום אחר (בפרשת ואתחנן) יהל אור

(ג) כן ת"א "צית פלך מרכונא" עיין רש"י : (ד) הכל הוא תאר "למדתי" הגמול בכול שיש לו מדה משוערת, ולפי שהחלה חלק בכול, נקרא (ה) המחוז כן : (ה) ובד"ק "וי"א שהוא שם, כי האל"ף

מקורי רש"י
 בנחת יהודה

(ח) מרגוס שני לחסר א' : (ז) זכריה ב' פ' : (ז) באסתר שני (א' ג') בנו מרכוניה בבית מלכותיה ושם פ' ביום, מותבת בני מרכונא דמלכותא דילי והפי מן מרכונא בל"ס ארמון בית המלך (ג) ופי' האפרכיא הוא היכל מלך : (ד) במלכים ב' (ט"ו כ"ה), ושם כתיב בעת שחרג פקח לפקחיה, ויכהו בשמרון בארמון בית המלך את ארנב ואת האריה ופי' רש"י ו"ל שם, "כל ארנב לשון פלשין החשובין וכל מרכונין בלשון ארמי, פלשין החשובין למלכות בארמון הגדול אשר אצל הארנב", והנה בכל המפשים הנרמסים לתיב בהם, "הרנו פקח לפנחם" ופי"ס הוא : (ט) שם עיר החשובה : (ז) מקור מבנין הפעיל ומשמש בלשון

לָו שְׁנִיר: כָּל עָרֵי הַמִּישָׁר וְכָל־
הַגְּלָעָד וְכָל־הַבָּשָׁן עַד־סִלְכָה
וְאֶדְרָעֵי עָרֵי מַמְלַכַת עֹג בַּבָּשָׁן:
יֵאֵרֶק־עֹג מִלֶּךְ הַבָּשָׁן נִשְׁאָר
מִיֵּתֵר הַרְפָּאִים הֵנָּה עָרְשׁוֹ עָרֶשׁ
בְּרֹזֶל הֵלָּה הוּא בְּרַבַּת בְּנֵי עַמּוֹן
תִּשַׁע אַמּוֹת אַרְכָּה וְאַרְבַּע אַמּוֹת
רְחֵבָה בְּאַמַּת־אִישׁ: יֵב וְאֶת־
הָאָרֶץ הַזֹּאת יִרְשֵׁנוּ בְּעֵת הַהוּא
מִעָרְעָר אֲשֶׁר־עָרְנַחַל אֶרְנָן וְחָצִי
הַר־הַגְּלָעָד וְעָרֵיו נָתַתִּי קָרְאוּבְנֵי

טוֹר תִּלְגָּא: י כָּל קְרוֹי
מִיִּשְׂרָא וְכָל גְּלָעָד וְכָל
דְּמַתָּנָן עַד סִלְכָה וְאֶדְרָעֵי
קְרוֹי מִלְּפֹתָא דְעֹג
בְּמַתָּנָן: יֵאֵרֶי לְחֹד עֹג
מִלְּפָא דְמַתָּנָן אֲשֶׁתָּאֵר
מִשְׂאָר נִפְרִיא הָא עָרְסָה
עָרְסָא דְפְרֹזְלָא הֵלָּא הִיא
בְּרַבַּת בְּנֵי עַמּוֹן תִּשַׁע
אַמִּין אַרְכָּה וְאַרְבַּע אַמִּין
פְּתִיחַ בְּאַמַּת מִלְּךְ: יֵב וְאֶת־
אֶרֶץ אֲדָמָה הָא יִרְשֵׁנָּה
בְּעָדְנָא הִיא מִעָרְעָר דִּי
עַל נַחְלָא דְאַרְנָן וּפְלִגְנוֹת
טוֹרָא דְגְלָעָד וְקְרוֹוֵהִי
יְהִיבִית לְשִׁבְטָא דְרְאוּבֵן

אבן עזרא

רש"י

הוא אומר (ז) ועד הר שיחן הוא חרמון (ח)
הרי לו ארבעה שמות (ז) למה הולרכו לכתוב
להגיד שבת א"י שהיו ארבע מלכיות מחפצרות
בכך זו אומרת על שמי יקרא וזו אומרת על
אשכנזי ובלשון כנעני (ט) : (יא) מיהר
הרפאים. שהרגו אמרפל ומציריו בעשתרות קרנים והוא פלט מן המלחמה שנאמר ויבא
הפליט (ט) זהו עוג (י) : באמת איש. באמת עוג (י) (יא) ואת הארץ
הזאת ירשנו בעת ההוא. האמורה למעלה (יא) מנחל ארנן ועד הר חרמון :
מערער אשר על נחל ארנן. אינו מחובר לראשו של מקרא אלא לסופו על

לח (ח) (ו) בדרך רהוקה (ז) : יא באמת
איש. באמת כל אדם (ח) והנה הוא כפול (ט)
ולא יתכן להיות באמתו (י) כי מה בא הכתוב
ללמד (יא) ועוד שלא יהיה בצלם אדם
שמי יקרא (ח) : שניר. הוא סלג בלשון
הרפאים. שהרגו אמרפל ומציריו בעשתרות קרנים והוא פלט מן המלחמה שנאמר ויבא
הפליט (ט) זהו עוג (י) : באמת איש. באמת עוג (י) (יא) ואת הארץ
הזאת ירשנו בעת ההוא. האמורה למעלה (יא) מנחל ארנן ועד הר חרמון :
מערער אשר על נחל ארנן. אינו מחובר לראשו של מקרא אלא לסופו על

יהל אור

רש"י ז"ל, באמת עוג עלמו, וכן ת"א באמת מלך,
ופי' הרמב"ן ז"ל דעתו ג"כ שהיא באמת עוג עלמו,
וכן חרגס יוצ"ע, "באמתא דגרמיה" : (יא) כי אחרי
שלא ידענו מדת חמתו כמה היתה לה נודע מדהו,
ובד"ק "כי בא הכתוב ללמד":

נוסף" : (ו) הס גושי העפר, ופי' הה' ז"ל שם שחלקי
הארץ ידובקו, וע"כ נקרא חלק הארץ ע"ש זה :
(ז) ויבאר שהפי' הוא בדרך רהוקה : (ח) וכן פי'
רב"ה וההזקוני, באמת כל איש : (ט) מדת עוג היה
כפול ממדת כל אדם, ועיין קרני אור : (י) כן פי'

מנחת יהודה

מקורי רש"י

(ז) ספרי עקב, מולין ס' ב' : ח) למטה ד' מ"ס :
(ט) בר"א, י"ד, י"ג : י) מנחמא ה' מקה אור כ"ס,
תנחומא ב' מקה אור כ"ס, נדה ס"א סע"א, ב"ר
פמ"ב ס' במד"ר פי"ט ל"ב, מדרש אלגדס : יא) עיין מדרש
"ובפרט החכם רא"א הרבני בספרו, היתורים ושפת הסלאוויים"
וכעת יש להראות עוד על הנוסחא האחרת אשר מצאתי בכ"י אחד, שם שלג באשכנז בלשון כנעני ולפענ"ד
היא הנוסחא הישנה אשר במשך הזמן נשתנה (לקושים שנסוף הם' זכור לאכרהם) ועיין כס' הואיל משה שיבאר
הד' שמות ודעה כי שפת הכנענים היתה לה"ק עיי"ש : י) כת"א ויוב"ע ועיין קרני אור הערה ס' : יא) אין פירושת
הארץ הזאת שהיא מערער וכו', אלא כך פירושה, ואת הארץ הזאת האמורה לפעלה כנחל ארנן ועד הר חרמון :
היתה

בלשון הוה : ז) חרמון, שריון, שניר, שיאון : ח) וחד'
שמות הם שמות המלכים שרצו כאו"א שיקראו על שטו :
(ט) וברש"י כ"י הדבור מחובר עם שלמעלה היטנו, "ויו
אומרת על שמי יקרא וזו שניר ע"ש שלג וכו", ונראה
שפי' כן עבור שת"א "טור תלגא" (רו"ה) לשון כנעני
הוא שפת סלאוויש, כאשר כבר הוכיחו רבים, ובפרט החכם רא"א הרבני בספרו, היתורים ושפת הסלאוויים"
וכעת יש להראות עוד על הנוסחא האחרת אשר מצאתי בכ"י אחד, שם שלג באשכנז בלשון כנעני ולפענ"ד
היא הנוסחא הישנה אשר במשך הזמן נשתנה (לקושים שנסוף הם' זכור לאכרהם) ועיין כס' הואיל משה שיבאר
הד' שמות ודעה כי שפת הכנענים היתה לה"ק עיי"ש : י) כת"א ויוב"ע ועיין קרני אור הערה ס' : יא) אין פירושת
הארץ הזאת שהיא מערער וכו', אלא כך פירושה, ואת הארץ הזאת האמורה לפעלה כנחל ארנן ועד הר חרמון :
היתה

אונקרוס

וְלִשְׁבֹּטָא דְגֵד: יג וְשֹׁאֵר
 גִּלְעָד וְכָל דְּמִתְנֵן
 מִלְּפִנֵּי דְעוּג יְהִיבִית
 לְפִלְגָנֹת שְׁבֹטָא דְמִנְשָׁה
 כֹּל בֵּית פְּלִיךְ טְרַכּוּנָא
 לְכָל מִתְנֵן הֵהוּא מִתְקַרֵּי
 אֲרֵעָא גְבַרְיָא: יד יֵאִיר בֶּר
 מִנְשָׁה נְסִיב ית כֹּל בֵּית
 פְּלִיךְ טְרַכּוּנָא עַד תְּחוּם
 גִּשׁוּרָא הַ וְאֶפְקִירוּם
 וְקָרָא יתְהוּן עַל שְׁמֵיהּ ית
 מִתְנֵן כְּפִרְנֵי יֵאִיר עַד
 יוֹמָא הַדִּין: טו וְלִמְכִיר
 יְהִיבִית ית גִּלְעָד:
 טז וְלִשְׁבֹּטָא דְרֵאוּבֵן
 וְלִשְׁבֹּטָא דְגֵד יְהִיבִית מִן
 גִּלְעָד וְעַד נַחְלָא דְאֲרֵן
 נו נַחְלָא וְתְחוּם וְעַד
 יִבְקָא דְנַחְלָא תְחוּם בְּנֵי

דברים ג דברים

וְלִגְדֵי: יג וְיִתֵּר הַגִּלְעָד וְכָל־הַבְּשָׁן
 מִמִּלְּכַת עוּג נָתַתִּי קַחְצֵי שֵׁבֶט
 הַמִּנְשָׁה כֹּל חֶבֶל הָאָרֶזְבִּ לְכָל־
 הַבְּשָׁן הַהוּא יִקְרָא אֶרֶץ רְפָאִים:
 יד יֵאִיר בֶּן־מִנְשָׁה קָקַח אֶת־כָּל־
 חֶבֶל אֶרֶזְבִּ עַד־גְּבוּל הַגִּשׁוּרֵי
 וְהִמְעַכְתִּי וַיִּקְרָא אֹתָם עַל־שְׁמוֹ
 אֶת־הַבְּשָׁן חֹזֶת יֵאִיר עַד הַיּוֹם הַזֶּה:
 שְׁבִיעֵי טו וְלִמְכִיר נָתַתִּי אֶת־הַגִּלְעָד:
 טז וְלִרְאוּבֵן וְלִגְדֵי נָתַתִּי מִן־הַגִּלְעָד
 וְעַד־נַחַל אֲרֵן תּוֹךְ הַנַּחַל וְגְבוּל
 וְעַד יִבְקַח הַנַּחַל גְּבוּל בְּנֵי עַמּוֹן:

רשי

נחתי לראובני ולגדי אצל לענין ירושה עד
 הר חרמון היה יב: (יג) ההוא יקרא
 ארץ רפאים. היא אותה שנתתי לאזרחים יג:
 (טו) תוך הנחל וגבול. כל הנחל ועד

אבן עזרא

כלל (יב) [ט]: יד יאיר בן מנשה. פירשתי
 שהוא מבני יהודה (יג) [י]: הגשורי והמעכתי.
 שני גוים (יד): טו ולמכיר. מפורש (טו):
 טז תוך הנחל וגבול. שלו וכן והירדן

מעבר לשפתו (יד) כלומר עד ועד בכלל ויותר מכאן:

יהל אור

(יב) אם נאמר שארך גופו תשע אמות מאמתו, לא
 היה בצורת אדם כלל: (יג) כן פי' הח' ז"ל (במד' לב
 יא) שהוא ממשפחת יהודה, כי כן כתוב, כי חזרון
 לקח בת מכיר בן מנשה והוליד ממנה שגוב, ושגוב
 הוליד את יאיר שהיו לו הערים בערי הגלעד, ונקרא
 על שם משפחת אמו, "בן מנשה": (יד) שני אומות,
 אף שאמר גבול לשון יהודי: (טו) במד' (לב לט):

קרני אור

קצת כוראס על הכח והגבורה: [ט] פירוש סמ' ז"ל כאן
 באמרו וסנה הוא כטול וכו'. לא יובן כ"א בהעתיקי מה
 שכתב הרמב"ם ז"ל (מורה בפמ"ו מהמלק השני) עם קצת
 ביאור, ויהאיר לפי' סמ' ז"ל כאן, וז"ל, ואין מטת כל
 אדם כשעורו בשום, שאינו בגד ילבושו, אבל המטה היתה
 לעולם יותר גדולה מן האיש הישן עליה, והנהוג הידוע
 היותר יותר ארוכה מן האיש כשעור שלישיית ארכו, ואם
 היה ארך המטה הזאת תשע אמות, יהיה אורך הישן עליה
 לפי הנהוג בערך המטות שש אמות או יותר מעט (ר"ל
 כי סמס כל אדם גבשו שלש אמות, וזה היה גבשו שלש אמות שהיא ככל מאדס אחר) ואמרו באמת איש, רוצה בו
 באמת איש ממנו ר"ל משאר האדם לא שיהיה זה באמת עוב, כי כל איש הוא בערך האיברים על הרוב (ואם היה
 זה באמת עוב לא היה עוב בערך האיברים) ויאמר שארך עוב היה כפול ארך אחד משאר האדם או פחות מעט,
 וזה בלא ספק מורות אישי המין, אלא שאינו נמנע בשום פנים עכ"ל: [י] עיין ברד"א מה שהשיג ע"ז וכתב,
 ולפי שבי' למנשה בניו יאיר ומכיר, וכן חין נחלקת בנייהם המתנה ומה שכתב הרלב"ע שזה יאיר בן מנשה היה
 משבט יהודה, ואין צורך שפעמים רבות היו שני אנשים שמותם אחד ויתחלפו בכטויים, ועם היות שנמלא בבני
 יהודה עם יאיר, הנה לא קראוהו עם יאיר בן מנשה, כמו שקראו את זה לכיתו משבט מנשה:

מנחת יהודה

(יג) היתה סנעת עד הר חרמון: (יג) כס"ש (ברא' ט"ו כ'): (יד) וגם יותר נתן להם, עד יבק הנחל:

אונקלוס

עמון: יי וּמִי־שָׂרָא וַיִּרְדְּנָא
 וְתַחֲוִימָה מִגְנוּסָר וְעַד
 יִמָּא דְמִי־שָׂרָא יִמָּא
 דְמִלְחָא תַּחֲוִית מִשְׁפָּךְ
 סְרַמְתָּא מְדִינְחָא:
 יי וּפְקֻדִית יִתְכוּן בְּעַדְנָא
 הָהִיא לְמִי־מָר יי אֶדְהָכוּן
 יִהֵב לְכוּן יֵת אֲרַעָא הָדָא
 לְמִירְתָּה מְזֻרְזִין תַּעֲבֵרוּן
 קָדָם אַחִיכוּן בְּנֵי
 יִשְׂרָאֵל כָּל מְזֻרְזֵי חֵילָא:
 יי לְחֹד נְשִׁיכוּן וּמְפֻלְכוּן
 וּבְעִירְכוּן יִדְעָנָא אַרְי
 בְּעִיר סְנֵי לְכוּן יִתְבוּן
 בְּקֻרְוִיכוּן דִּי יִהְיִית לְכוּן:
 כ עַד דִּי יָנִיחַ יי לְאַחִיכוּן
 כּוֹתְכוּן וַיִּרְתּוּן אַף אַנּוּן יֵת
 אֲרַעָא דִּי אֶדְהָכוּן יִהֵב
 לְחוּן בְּעַבְרָא דִּירְדְנָא
 וְתַתּוּבוּן גְּבֵר לִירְתֵתְהֵדִי

רשי

(יז) מכנרת. מעבר הירדן המערבי היה וגחלת בני גד מעבר הירדן המזרחי וגפל בגורלס רוחב הירדן כנגדה ועוד מעבר שפתו עד כנרת (טו) וזהו שנאמר והירדן וגבול הערדן ומעבר לו: (יח) ואצו אתכם. לבני ראובן וגד היה מדבר (טז): לפני אחיכם. הם היו הולכים לפני ישראל למלחמה לפי שהיו גבורים וחזקים נופלים לפניו (יב) שנאמר וטרף זרוע חף קדקד יג): חסלת פרשת אלה הדברים יהל אור

(טז) פ' י"ז, סירוסו ג"כ והגבול שלו: (יז) פ' חסלה דבר עם הכלל, ואח"כ דבר עם הפרט: (יח) פ' ולפי שהיו בכלל ישראל: (יט) כי היל"ל מוחס: (כ) הגה ייחד תהלה הדבור עם הלויים:

מקורי רשי

אגדה, פס"ז: (יב) עיין רשי במד' ל"ב י"ז: (יג) למטה לג' כ"ז: שפי' הירדן עצמו הוא סכלל הנחלה וגם מעבר לו עד כנרת: (טז) וכן פ' הראב"ע:

וְהָעֲרֵבָה וְהַיַּרְדֵּן וְגַבְלֵי מִכְנֶרֶת
 וְעַד יַם הָעֲרֵבָה יַם הַמֶּלַח תַּחַת
 אֲשֶׁר־תִּפְסְגָה מְזֻרְחָה: יי וְאֲצוּ
 אֶתְכֶם בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר יְהוָה
 אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לָכֶם אֶת־הָאָרֶץ
 הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ חִלּוּצִים תַּעֲבֵרוּ
 לְפָנַי אַחֵיכֶם בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל כָּל־
 בְּנֵי־חֵיל: יי רַק נְשִׁיכֶם וּמְפֻלְכֵיכֶם
 וּמִקְנֵיכֶם יִדְעֵתִי כִּי־מִקְנֵה רֵב לָכֶם
 יֵשְׁבוּ בְּעִירְכֶם אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם:
 כ עַד אֲשֶׁר־יָנִיחַ יְהוָה לְאַחֵיכֶם
 כָּכֶם וַיִּרְשׁוּגַם־הֵם אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר
 יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לָהֶם בְּעֵבֶר
 הַיַּרְדֵּן וְשִׁבְתֶּם אִישׁ לִירְשֻׁתוֹ אֲשֶׁר

אבן עזרא

וגבול (טז): יח ואצו אתכם. עם בני ראובן וּגְד יִדְבֵר (יז), בעבור שהיו בכלל ישראל (יח), אֲמַר אֶתְכֶם, ולא אותם (יט) והפך זה, ויצו משה את הלויים, לקוח את ספר התורה (למשה לא כה כו) (כ) כי אנכי ידעתי את מריד (שם שם כז) (כח) איננו מדבר עם הלויים, רק עם כל ישראל (כט) ובעבור היות הלויים בכלל דבר אליהם (כג):

וחזקים נופלים לפניו (יב) שנאמר וטרף זרוע חף קדקד יג): חסלת פרשת אלה הדברים יהל אור

(טז) פ' י"ז, סירוסו ג"כ והגבול שלו: (יז) פ' חסלה דבר עם הכלל, ואח"כ דבר עם הפרט: (יח) פ' ולפי שהיו בכלל ישראל: (יט) כי היל"ל מוחס: (כ) הגה ייחד תהלה הדבור עם הלויים:

מנחת יהודה

(טו) פ' כנרת זו לצד מערב של ירדן, כאחר שנחלת גד לפאת מזרח הירדן, נמצא שנמשכה נחלתו ממזרח הירדן על כל רחבו, ועוד מעבר הירדן והלאה לפאת מערב הירדן עד כנרת וזהו הירדן וגבול, שפי' הירדן עצמו הוא סכלל הנחלה וגם מעבר לו עד כנרת: (טז) וכן פ' הראב"ע:

אונקרוס

דברים ג דברים

מז 31

נָתַתִּי לָכֶם : כֹּה וְאֵת־יְהוֹשֻׁעַ צִוִּיתִי
 בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר עֵינֶיךָ הִרְאֵת
 אֶת כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם
 לְשָׁנֵי הַמַּלְכִּים הָאֵלֶּה כִּן־יַעֲשֶׂה
 יְהוָה לְכָל־הַמַּמְלָכוֹת אֲשֶׁר אִתָּה
 עֵבֶר שָׂמָּה : כִּי לֹא תִירָאוּם כִּי יְהוָה
 אֱלֹהֵיכֶם הוּא הַנִּלְחָם לָכֶם : ס ס ס

יְהִי־תִּי כְּכֹן : כֹּה וְיִת
 יְהוֹשֻׁעַ פְּקֻדֵי בְּעֵדְנָא
 הָיִיא לְמִימְרֵי עֵינֶיךָ הַרְאָה
 יֵת כָּל דִּי עֲבַד יִי אֶלְהֵכֹן
 לְתִרִין מַלְכֵיָא הָאֵלִין כִּן
 יַעֲבֵד יִי לְכָל מַמְלָכוֹתָא דִּי
 אִתָּךְ עֵבֶר לְתַמְנָן : כִּי כָּא
 תְּדַחֲלוּן מְנַהוּן אֲרֵי יִי
 אֶלְהֵכֹן מִימְרֵהּ יִגִּיחַ
 לְכֹן : ס ס ס

ק"ה. מלכיה סימן. ומפטרין חזון יסעיהו ביסעיה סי' א' :

אונקרוס

דברים ג ואתחנן

וְאֶת־חֲנָנִי אֶרְיֶהוּהָ בְּעֵת הַהוּא
 לֵאמֹר : כִּי אֲדַנִּי יְהוָה אִתָּה

כִּי וְצִלִּיתִי קָדָם יִי בְּעֵדְנָא
 הָיִיא לְמִימְרֵי : כִּי יִי
 אֱלֹהִים אִתָּךְ שְׂרִיתָא
 רִשִׁי

אבן עזרא

כִּי ואתחנן. הטעם וכבר התחננתי (ה) [א]
 כי כאשר הזכיר יהושע ואמר
 צויתיו (לעיל פ' כא) בעבור כי אינני עובר
 עמכם, כי התחננתי לשם לעבור עמכם (ג),
 בעבור כי לגדולת השם אין חקר, וחדשים
 לבקרים רבה אפונתך (איכה ג כג) : כִּי אתה
 החלות. אמר חכם מהחכמים (ג) [א*] אתה החלות
 ועוב דמיחי שמה הותר הגדר (ג) : לאמר. זה אחד משלשה מקומות (ד) שאמר משה לפני
 המקום איני מניחך עד שתודיעני אם תעשה שאלתי אם לאו (ד) : (כד) אדני ה' . רחום

(כג) ואתחנן. אין חנון בכל מקום אלא
 לשון מתנת חנם (א)
 ח"פ שיש להם להם ללדיקים לחלות במעשיהם
 הטובים אין מבקשים מאת המקום אלא מתנת
 חנם לפי שאמר לו ומנתי את אשר אחון (ב)
 אמר לו בלשון ואתחנן. ד"א זה אחד מעשרה
 לשונות שנקראת תפלה כדאיתא בספרי (ג)
 ועוב דמיחי שמה הותר הגדר (ג) : לאמר. זה אחד משלשה מקומות (ד) שאמר משה לפני
 המקום איני מניחך עד שתודיעני אם תעשה שאלתי אם לאו (ד) : (כד) אדני ה' . רחום

קרני אור

[א] וע"כ כתב שד"ל, אין לורך לדברי הרמב"ם שמהם
 וכבר התחננתי, כי זאת יבוא לידי שאלה
 למעלה, איננו במצות ה' פרטית, אלא סתם שהזכיר
 משה את יהושע מעין המאורע, עיניך הרוחות, כן יעשה,
 לא תיראו, ואעפ"י שידע משה כי יהושע עתיד לשכנעם
 את ישראל לארץ לא מנע עצמו מן הרמזים, ובפרט כי
 לא נקט לעבור כמנהיג, אלא לעברו נא, אפילו
 ואמרו, הוא מה שעשה משה לבסוף לפני כל העם, לא שהזכיר שלמה אלא כינוי לביטוי : [א*] כ"ס
 לשון ספרי (פרי פנחס פי' קלד) משה חכם גדול אב סמכיים, ושם (פי' קלד) משה חכם סמכיים גדולים :

(ה) ודע"ז בקמ"ץ שהוא עבר, וכן פי' הרמב"ן, רמו
 לשת הגזרה, וע"ז כתב הרד"א יקשה
 מאוד איך לא נזכרה שמה התפלה והתחנה הזאת
 ונזכרה בכלן עיי"ש, ועיין (למטה אות ע) : (ב) וה'
 השיב לי רב לך (פ' כו) ולזה צויתיו : (ג) פי', בעבור
 כי לגדולת ה' אין חקר, וחדשים לבקרים רבה
 כדכיוצא, גם הים אפשר שיכנס משה לארץ ויתחיל הכבוש וימות, ויהושע ישלים הכבוש, וענין ולו את יהושע ומוקבו
 ואמרו, הוא מה שעשה משה לבסוף לפני כל העם, לא שהזכיר שלמה אלא כינוי לביטוי : [א*] כ"ס
 לשון ספרי (פרי פנחס פי' קלד) משה חכם גדול אב סמכיים, ושם (פי' קלד) משה חכם סמכיים גדולים :

מקורי רש"י

(א) ספרי, דב"ר פ"ב ח' : (ב) שמות לג' י"ט : (ג) ספרי :
 (ד) ספרי כ"ט, ספרי פנחס פי' קל"ט דב"ר פ"ב ו' ועיין
 לחלחם בעמטין שנתנו לישראל חשב שמה במלה הגזרה והכתוב הזה דבק עם הפרשה של מעלה שהזכיר לשני
 המלכים אלה (רב"ח) : (ד) ולעיל (במד' י"ב י"ג) יחשוב רש"י ארבעה מקומות, וכאן שלשה, עיין ההצר החדש
 מהרה"ג ס' שאול ז"ל אכ"ד מאמשטרדם פה שניאר בזה ובספרי, זה אחד מן הדברים שאמר משה לפני המקום
 הגדיעני

(א) ספרי, דב"ר פ"ב ח' : (ב) שמות לג' י"ט : (ג) ספרי :
 (ד) ספרי כ"ט, ספרי פנחס פי' קל"ט דב"ר פ"ב ו' ועיין
 לחלחם בעמטין שנתנו לישראל חשב שמה במלה הגזרה והכתוב הזה דבק עם הפרשה של מעלה שהזכיר לשני
 המלכים אלה (רב"ח) : (ד) ולעיל (במד' י"ב י"ג) יחשוב רש"י ארבעה מקומות, וכאן שלשה, עיין ההצר החדש
 מהרה"ג ס' שאול ז"ל אכ"ד מאמשטרדם פה שניאר בזה ובספרי, זה אחד מן הדברים שאמר משה לפני המקום
 הגדיעני